Elektronikusan aláírta:
Dr. Gyeney Laura Zsuzsanna
2026-09-16 15:34:26 +0200

A MAGYARORSZÁGON ÉLŐ NEMZETISÉGEK JOGAINAK VÉDELMÉT ELLÁTÓ BIZTOSHELYETTES

1/2026. számú

ELVI ÁLLÁSFOGLALÁS

AZ ÁLLAMPOLGÁRI ISMERETEK TANTÁRGY OKTATÁSA KERETÉBEN HASZNÁLT TANKÖNYVEK NEMZETISÉGI TARTALMÁRÓL

Budapest, 2026. szeptember 15.

1055 Budapest, Falk Miksa utca 9-11. • Postacím: 1387 Budapest, Pf. 40. • Telefon: (06-1) 475-7100
Fax: (06-1) 269-1615 • E-mail: panasz@ajbh.hu • Weboldal: www.ajbh.hu

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés ... 3
II. A nemzetiségi biztoshelyettes kapcsolódó feladatai és a vizsgálat módszertana ... 4
III. A hazai jogszabályi környezet ... 5
3.1. Az Alaptörvény rendelkezései ... 5
3.2. A nemzetiségek jogairól szóló törvény vonatkozó rendelkezései ... 5
3.3. A nemzeti köznevelésről szóló törvény vonatkozó rendelkezései ... 6
IV. A hazai nemzetiségek tankönyvi megjelenítésének jelentősége – társadalmi szempontok ... 6
4.1. A többségi társadalom szempontjai ... 7
4.1.1. Előítéletek és diszkrimináció megelőzése ... 7
4.1.2. Történelmi tudat és nemzeti identitás gazdagítása ... 7
4.1.3. Kulturális nyitottság és globális kompetenciák fejlesztése ... 7
4.1.4. Társadalmi kohézió erősítése ... 8
4.1.5. Valós társadalmi kép megismertetése ... 8
4.2. A nemzetiségi közösségek szempontjai ... 8
4.2.1. Láthatóság és társadalmi elismerés ... 8
4.2.2. Identitásmegőrzés ... 8
4.2.3. Jogok gyakorlati érvényesítése ... 9
4.2.4. Kulturális továbbörökítés ... 9
V. Az érintett szervek megkeresése ... 9
5.1. Az Oktatási Hivatal elnökének válasza ... 10
5.2. Az Országos Nemzetiségi Tanács elnökének válasza ... 11
5.3. Az Országos Nemzetiségi Önkormányzatok Szövetsége elnökének válasza ... 13
VI. Előzmények, jelenlegi helyzet, megállapítások ... 14
6.1. Az iskolai nevelés-oktatás keretében használt tankönyvek nemzetiségi tartalma ... 14
6.2. A 8. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyv tartalmának áttekintése ... 19
6.3. A 12. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyv tartalmának áttekintése ... 28
6.4. Összegző megállapítások ... 31
VII. Szakmai javaslat ... 33

I. Bevezetés

Magyarország Alaptörvényének 30. cikk (3) bekezdése, és az alapvető jogok biztosáról szóló 2011. évi CXI. törvény 3. § (2) bekezdése értelmében a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó biztoshelyettes kiemelt feladata, hogy figyelemmel kísérje a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak érvényesülését és ezzel összefüggésben szerzett tapasztalatairól rendszeresen tájékoztatást nyújtson, illetve felhívja a nyilvánosság és az érintett intézmények figyelmét a nemzetiségeket érintő jogsértések veszélyére. Az alapvető jogok biztosának helyettese fent megjelölt feladatai ellátása érdekében elvi állásfoglalást adhat ki. Az állásfoglalás célja, hogy felhívja a jogalkotó és a nyilvánosság figyelmét a hazai nemzetiségi közösségek tagjai egyéni és kollektív jogainak megőrzésével kapcsolatos teendők fontosságára, a nemzetiségi alapjogok, illetve az egyenlő bánásmód elvének sérelmével fenyegető helyzetre és aggályos gyakorlatra, továbbá felmutasson olyan jó gyakorlatokat, amelyek a nemzetiségi jogok egyre sikeresebb érvényesítését szolgálhatják.

A Magyarországon élő nemzetiségek önazonosságuk szabad vállalásához és megőrzéséhez, az anyanyelvhasználathoz és az anyanyelvű oktatáshoz való joga alapvető jog,[1] **ezek tiszteletben tartása, hatékony érvényesítésük és védelmük valamennyi állami intézmény kötelessége.**[2] **Ugyanakkor a plurális és sokszínű társadalom alapértéke egymás megismerése és egymás értékeinek tiszteletben tartása. A nemzetiségi közösségek létére és közös hazánkat gazdagító értékeikre vonatkozó ismeretek megosztása ezért nem csupán az adott nemzetiségi közösségek, hanem a társadalom egészének érdekét szolgálja.**

Álláspontom szerint a hazai nemzetiségek önazonosságuk szabad vállalásához, megőrzéséhez és átörökítéséhez való jogának egyik alapja az, hogy a köznevelés rendszerében a hazai nemzetiségekre vonatkozó ismeretek tényszerűen, hitelesen, és az érintett közösségek önazonosságát tiszteletben tartva jelenjenek meg.

Ez már csak azért is különösen fontos, mert az érintett közösségek szakértői és képviselői szerint a többségi társadalom tagjai a Magyarországon élő nemzetiségi közösségekkel kapcsolatban gyakran hiányos, felszínes, sokszor túlzóan általánosító sztereotípiákon alapuló ismeretekkel rendelkeznek. Az ismeretek bővítésének, illetve az előítéletek felszámolásának leghatékonyabb eszköze, ha a fiatal generációk már a tanulmányaik során megfelelő és hiteles ismeretanyagot szereznek a nemzetiségekkel kapcsolatban. Ez hozzájárulhat ahhoz, hogy később kevésbé legyenek fogékonyak az elfogult és leegyszerűsítő gondolkodásra, valamint az intoleráns attitűdökre.

Ezzel párhuzamosan a hazai nemzetiségi közösségek által régóta megfogalmazott igény, hogy a magyar közoktatás által használt és központilag meghatározott tartalmú tankönyvekben a múltjukra és jelenükre vonatkozóan a társadalomban betöltött jelentőségükkel arányosan és megfelelő szakmai mélységben szerepeljenek a közösségekre vonatkozó információk.

A jelen **elvi állásfoglalás célja** az, hogy a „nem kifejezetten nemzetiségi tankönyvek” közül **a 8. és 12. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyvek esetében tekintse át** a fenti elvárások aktuális megvalósulását és az esetleges hiányosságok feltárásával **szakmai**

[1] Magyarország Alaptörvénye XXIX. cikk (1) bekezdés.
[2] Magyarország Alaptörvénye I. cikk (1) bekezdés.

párbeszédet indukáljon a nemzetiségi közösségek oktatási szakemberei, a kormányzat képviselői és a tágabb szakmai körök között. A köznevelésben használt valamennyi tankönyvnek a nemzetiségi szempontok horizontális megjelenítése szempontjából történő áttekintése nyilvánvalóan meghaladná a nemzetiségi biztoshelyettes szakmai feladatkörét. Az említett két tankönyvre korlátozott szűkebb körű elemzés és az elvi állásfoglalás megállapításai ugyanakkor felszínre hozhatnak olyan sajátos szempontokat, amelyek más tankönyvek jövőbeli vizsgálata során segítségül szolgálhatnak az elemzést végző oktatási szakemberek számára.

Érintett szervek:

- Oktatási és Gyermekügyi Minisztérium (OGYM);
- Oktatási Hivatal (OH);
- Országos Nemzetiségi Tanács (ONT);
- Országos Nemzetiségi Önkormányzatok Szövetsége (ONÖSZ).

Alkalmazott joganyag:

- Magyarország Alaptörvénye *(Alaptörvény)*;
- az alapvető jogok biztosáról szóló 2011. évi CXI. törvény *(Ajbt.)*;
- a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény *(Njtv.)*;
- a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény *(Nkt.)*;
- a Nemzeti alaptanterv (NAT) kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet, módosította az 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelet *(NAT-rendelet)*.

II. A nemzetiségi biztoshelyettes kapcsolódó feladatai és a vizsgálat módszertana

Tekintettel arra, hogy a hazai nemzetiségi közösségek által régóta megfogalmazott igény, hogy a magyar köznevelésben használt és (a jelenleg hatályos jogszabályok szerint) központilag meghatározott tartalmú tankönyvekben a múltjukra és jelenükre vonatkozóan a társadalomban betöltött szerepükhöz és jelentőségükhöz mérten, megfelelő szakmai mélységben jelenjenek meg a közösségekre vonatkozó információk, az Alaptörvény 30. cikk (3) bekezdése és az alapvető jogok biztosáról szóló 2011. évi CXI. törvény 3. § (2) bekezdése alapján eljárva széleskörű tájékozódásba kezdtem.

Eljárásom során az információgyűjtés módszere az írásbeli megkeresés útján történő tájékozódás volt. Az alapvető jogok biztosáról szóló 2011. évi CXI. törvény (Ajbt.) 41. § (5) bekezdése, továbbá az Alapvető Jogok Biztosának Hivatala Szervezeti és Működési Szabályzatáról szóló 1/2023. (VI. 16.) AJB utasítás 12. § p) pontja és 36. § (4) bekezdés b) pontja alapján kerestem meg az érintett szerveket.

Emellett áttekintettem visszamenőleg is a köznevelésben használt tankönyvek nemzetiségi tartalmának kérdéskörét, különös tekintettel azon kutatásokra, szakértői és ombudsmani vizsgálatokra, amelyek különböző szempontokból vizsgálták azt, hogy a „nem

kifejezetten nemzetiségi tankönyvekben", azaz a köznevelésben általánosan használt tankönyvekben milyen terjedelemben és milyen kontextusban kerülnek említésre a Magyarországon élő nemzetiségi közösségek.

III. A hazai jogszabályi környezet

A nemzetközi kisebbségvédelmi rezsimek fejlődésének eredményeként napjainkban általánosan elfogadottá vált, hogy a nemzetiségi közösségekhez tartozó személyek kulturális identitása az emberi méltóságuk része, amely védelmet élvez. A nemzetiségek fennmaradásához, az őket megillető jogok hatékony védelmének megvalósításához nem elegendő a pusztán formális egyenlőséget jelentő egyenlő bánásmód biztosítása, a tényleges egyenlőséghez speciális jogosultságok megadására van szükség. Az egyéni jogok segíthetnek megőrizni és megélni az érintett személy és környezete identitását, kulturális önazonosságát, de a teljes közösség fennmaradását és organikus fejlődését a kollektív jogok biztosítják.

Ahogyan arra az Alkotmánybíróság is rámutatott: az állam kötelessége az alapvető jogok tiszteletben tartására és védelmére az alapjogokkal kapcsolatban nem merül ki abban, hogy tartózkodnia kell a megsértésüktől, hanem magában foglalja azt is, hogy gondoskodnia kell az érvényesülésükhöz szükséges feltételekről. Az államnak a jogok érvényesülése érdekében meg kell teremtenie a megfelelő jogi kereteket is (objektív intézményvédelmi kötelezettség).[3]

3.1. Az Alaptörvény rendelkezései

Az Alaptörvény Nemzeti Hitvallása szerint „kinyilvánítjuk, hogy a velünk élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők", továbbá „vállaljuk, hogy ... a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját ... ápoljuk és megóvjuk". Az Alaptörvény XXIX. cikk (1) bekezdése szerint **a Magyarországon élő nemzetiségek államalkotó tényezők**. Minden, valamely nemzetiséghez tartozó magyar állampolgárnak joga van önazonossága szabad vállalásához és megőrzéséhez. A Magyarországon élő nemzetiségeknek joguk van az anyanyelvhasználathoz, a saját nyelven való egyéni és közösségi névhasználathoz, saját kultúrájuk ápolásához és az anyanyelvű oktatáshoz. A Magyarországon élő nemzetiségek jogaira vonatkozó részletes szabályokat sarkalatos törvény határozza meg.[4]

3.2. A nemzetiségek jogairól szóló törvény vonatkozó rendelkezései

Az Alaptörvény rendelkezéseit a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény (Njtv.) bontja ki, és részleteiben is rendelkezik a Magyarországon élő nemzetiségeket megillető alapvető egyéni, és – a nemzetközi standardoktól eltérő módon – közösségi jogokról.

Az Njtv.-ben nevesített jogok szinte mindegyike valamilyen szinten kapcsolódik a nemzetiségek kulturális identitásának megőrzéséhez és továbbadásához, kulturális autonómiájuk megéléséhez és fejlesztéséhez.

[3] 6/2025. (VI. 30.) AB határozat, Indokolás [73].
[4] Alaptörvény XXIX. cikk (3) bekezdés.

Az Njtv. preambuluma szerint: *„**a nemzetiségek a magyar politikai közösség részei, államalkotó tényezők, a kulturális sokszínűség, a nyelvi különbözőség** nem a megosztottság, hanem **a gazdagodás forrása**, a nemzetiségek által létrehozott kulturális értékek Magyarország kulturális örökségének szerves részei. Magyarország védelemben részesíti a nemzetiségeket, biztosítja saját kultúrájuk ápolását, anyanyelvük használatát, az anyanyelvű oktatást, a saját nyelven való névhasználat jogát, kollektív részvételüket a közéletben, elősegíti a kulturális autonómiájuk megvalósulását, garantálja a valós közösségeik önigazgatáshoz, önkormányzatisághoz való jogát”*.

A kollektív (közösségi) nemzetiségi jogokhoz tartoznak azok a jogosultságok, amelyek nemcsak személyhez kapcsolódhatnak, így többek között a nemzetiségi önazonosság megőrzése, ápolása, erősítése és átörökítése; történelmi hagyományaik, kultúrájuk, nyelvük ápolása és fejlesztése, és a közszolgálati médiumokban a nemzetiségi műsorok rendszeres készítésének és sugárzásának biztosítása.

Az Njtv. 17. §-a e tekintetben rögzíti, hogy *„A nemzetiségek elidegeníthetetlen közösségi joga a) önazonosságuk megőrzése, ápolása, erősítése és átörökítése, b) történelmi hagyományaik, nyelvük megőrzése és fejlesztése, tárgyi és szellemi kultúrájuk ápolása és gyarapítása.”*

3.3. A nemzeti köznevelésről szóló törvény vonatkozó rendelkezései

A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény (Nkt.) 1. § (2) bekezdése értelmében *„**[a] köznevelés közszolgálat, amely** a felnövekvő nemzedék érdekében **a magyar társadalom hosszú távú fejlődésének feltételeit teremti meg**, és amelynek általános kereteit és garanciáit az állam biztosítja. **A köznevelés egészét a tudás, az igazságosság,** a rend, a szabadság, **a méltányosság, a szolidaritás erkölcsi és szellemi értékei, az egyenlő bánásmód,** valamint a fenntartható fejlődésre és az egészséges életmódra nevelés **határozzák meg**. A köznevelés egyetemlegesen szolgálja a közjót és a mások jogait tiszteletben tartó egyéni célokat”*. Az Nkt. 3. § (4) bekezdése a köznevelés általános közszolgálati céljai mellett általános érvénnyel külön is kiemeli, hogy a ***„köznevelés érvényre juttatja a nemzetiségek kulturális autonómiájának megfelelő oktatási érdekeket”***.

Az Nkt. 94. § (4) bekezdés b) pontjában rögzített felhatalmazás alapján a Kormány feladata, hogy rendeletben állapítsa meg a Nemzeti alaptanterv bevezetését és kiadását, valamint a kerettantervek elkészítésére, kiadására és alkalmazására vonatkozó szabályokat.

IV. A hazai nemzetiségek tankönyvi megjelenítésének jelentősége – társadalmi szempontok

Magyarország Alaptörvénye és az Njtv. rögzíti, hogy a nemzetiségek a magyar nemzet integráns részei, akiknek joguk van kultúrájuk, nyelvük és hagyományaik megőrzéséhez, ápolásához. A köznevelés kulcsszerepet játszik e jogok gyakorlati érvényesítésében, a közoktatásban használt tankönyvek tartalma pedig nem csupán ismeretátadás, hanem a társadalmi értékrend és kollektív identitás formálásának eszköze. Amennyiben a nemzetiségekről szóló tananyag megfelelő és az érintett közösségek által is validált információkat közvetít, akkor egyszerre szolgálja a többségi társadalom és a nemzetiségi

közösségek érdekeit: hozzájárulhat a többségi társadalom nyitottságának és befogadó szemléletének erősítéséhez, valamint ismereteinek bővítéséhez, míg a kisebbségi közösségek megerősítést és eszközt kapnak identitásuk megőrzéséhez. E folyamat alapvető a társadalmi kohézió fenntartásában és a kulturális sokszínűség megőrzésében. A tankönyvekben való hiteles jelenlét nem puszta információközlés, hanem elősegítheti a társadalmi béke, a kulturális gazdagság és a harmonikus együttélés erősítését. Jelenleg a köznevelési tankönyvekben és tananyagban a nemzetiségi tartalom aránya és minősége nem minden esetben biztosítja a teljeskörű, korszerű és kiegyensúlyozott reprezentációt. A gyermekkorban szerzett ismeretek meghatározó szerepet játszanak abban, ahogyan a felnőtt ember a világhoz és más emberekhez viszonyul. Amikor a tankönyvek pontos és sokoldalú információt nyújtanak a Magyarországon élő nemzetiségekről, az több szempontból is gazdagítja mind a többségi társadalom, mind a nemzetiségi közösségek tagjainak látásmódját.

4.1. A többségi társadalom szempontjai

4.1.1. Előítéletek és diszkrimináció megelőzése

Számos társadalomtudományi kutatás bizonyítja, hogy az előítéletek, az ezzel járó kirekesztés és a sztereotípiák jelentős része ismerethiányból fakad. A nemzetiségek kulturális és történelmi szerepének korai bemutatása a többségi köznevelésben használt tankönyvekben hatékonyan járulhat hozzá a negatív sztereotípiák kialakulásának megelőzéséhez, illetve azok lebontásához. Már az alsó tagozatos tananyagba beépített, életkorhoz igazított tartalom segíthet, hogy a gyerekek a más nemzetiségi közösséghez való tartozást természetesnek és értékesnek lássák. Ha a gyerekek már korán megtanulják, hogy a nemzetiségek történelme, kultúrája és hagyományai az Alaptörvény P) cikkének is megfelelően Magyarország közös örökségének részei, sokkal kevésbé lesznek fogékonyak az előítéletes nézetekre.

4.1.2. Történelmi tudat és nemzeti identitás gazdagítása

A magyar történelem nem homogén; a különböző nemzetiségek hozzájárulása nélkül másképp alakult volna, így Magyarország történelme szorosan összefonódik a nemzetiségekkel. E tudás megerősíti, hogy a mai Magyarország a sokféleség együttélésének eredménye. A magyar történelem sokszínűsége – a honfoglalástól kezdve a török kor utáni betelepítéseken át egészen a második világháborút követő kollektív jogfosztásokig – ezért nem érthető meg teljesen a nemzetiségek szerepének ismerete nélkül. A tankönyvekben való hiteles megjelenítés így segíthet a gyermekeknek, tanulóknak felismerni, hogy a magyar kultúra és társadalom fejlődése kollektív erőfeszítések eredménye.

4.1.3. Kulturális nyitottság és globális kompetenciák fejlesztése

A gyermekkorban megtapasztalt kulturális sokszínűség érzékenyebbé tesz más népek, vallások és szokások iránt. Az OECD (2018) PISA-jelentése[5] szerint a kulturális sokszínűség iránt nyitott tanulók sikeresebbek a globális munkaerőpiacon és hatékonyabbak a nemzetközi

[5] https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_meresek/pisa/PISA2018_v6.pdf

együttműködésekben. Amennyiben a köznevelésben általánosan használt tankönyvek átfogó módon pontos, megalapozott és naprakész ismereteket közvetítenek a hazai nemzetiségekről, az elősegíti a diákok interkulturális kompetenciáinak fejlődését.

4.1.4. Társadalmi kohézió erősítése

A társadalmi béke egyik feltétele, hogy a többségi társadalom tagjai a nemzetiségeket nem idegenként, hanem saját közösségük részeként érzékeljék. A tankönyvi tartalom kulcsszerepet játszik abban, hogy a jövő generációi együttműködő, egymás értékeit tisztelő polgárokká váljanak. Ha a többségi társadalom tagjai felismerik, hogy a nemzetiségek nem „külső" csoportok, hanem az ország történetének és jelenének részei, az csökkenti a megosztottságot és erősíti a társadalmi együttműködést.

4.1.5. Valós társadalmi kép megismertetése

A tankönyvek által közvetített, a nemzetiségekre vonatkozó ismeretek hatékonyan hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a diákok reális képet kapjanak a magyar társadalom összetételéről és megértsék: a nemzetiségek ma is aktívan hozzájárulnak Magyarország eredményeihez, különösen a kultúra, a tudomány, a gazdaság és a sport terén.

4.2. A nemzetiségi közösségek szempontjai

A Magyarországon élő nemzetiségi közösségekre vonatkozó ismereteknek a köznevelés során általánosan használt tankönyvekben való hiteles megjelenítése nem csupán az ismeretterjesztést és a társadalmi kohézió megteremtését szolgálja, hanem elismerést és identitásmegerősítést is jelent a nemzetiségi közösségeknek. Az érintett közösségek tagjai számára ez az alábbiakban érzékelhető:

4.2.1. Láthatóság és társadalmi elismerés

A tankönyvekben való megjelenés az államalkotói tényezőként való elismerés tényleges formája. Ez megerősíti a nemzetiségek helyét a nemzeti narratívában, és csökkenti a marginalizáció érzését. Ha egy nemzetiség története és jelene része a hivatalos tananyagnak, az azt üzeni: „a közösséged fontos, számít, amit hozzáadtál az ország életéhez". Ez növeli a nemzetiséggel azonosulók önbecsülését és erősíti a közösség összetartását.

4.2.2. Identitásmegőrzés

A nemzetiségi közösségekhez tartozó tanulók számára a tankönyvi reprezentáció közvetlenül befolyásolja az önazonosságukat. Ha az iskolai tananyag visszatükrözi saját kultúrájuk értékeit, az identitásmegtartó erőként működik. Ennek hiánya hozzájárulhat az asszimilációs folyamatok erősödéséhez, és hosszabb távon gyengítheti a közösségi identitás fennmaradásának feltételeit. A nemzetiségi gyerekek számára óriási jelentősége van annak, hogy az iskolában is találkoznak saját nyelvükkel, hagyományaikkal és hőseikkel. Ez segít

abban, hogy büszkék legyenek származásukra, és továbbadják az identitásukat a következő generációnak. Azok a diákok, akik valamely nemzetiséghez tartoznak, nagyobb önbizalommal vállalják identitásukat, ha saját nemzetiségi közösségük a tankönyvekben is megjelenik. Ez nemcsak az önértékelésüket növeli, hanem a közösségük fennmaradását is segíti.

4.2.3. Jogok gyakorlati érvényesítése

Magyarország Alaptörvénye garantálja a nemzetiségek jogait. A tankönyvekben való hiteles és pontos megjelenés e jogok tiszteletben tartásához és gyakorlati érvényesüléséhez is hozzájárulhat. A tankönyvekben való megfelelő megjelenés fontos eszköze lehet annak, hogy ezek a jogok ne csak elméletben, hanem a mindennapok gyakorlatában is megvalósuljanak.

4.2.4. Kulturális továbbörökítés

A nemzetiségi hagyományok, az anyanyelv és történelmi tapasztalatok átadását jelentősen segítheti, ha a fiatal generáció hivatalos, hiteles forrásokból is találkozik velük. A tankönyv ebben kiemelt szerepet játszik, mert egyszerre oktatási és kulturális közvetítő eszköz. A nemzetiségi közösségek fennmaradása és sajátos kultúrájuk megőrzése szempontjából kiemelt jelentősége van annak, hogy a fiatal generációban kialakul az identitástudat. Ha a nemzetiségek kimaradnak a tananyagból, illetve, ha a tankönyvek nagyrészt pusztán a többségi társadalomban korábban berögzült sztereotípiákat erősítik meg, fennáll a veszélye annak, hogy az ismeretek és a hagyományok fokozatosan eltűnnek.

V. Az érintett szervek megkeresése

Eljárásom során szükségesnek tartottam megismerni az illetékes szervek vezetőinek álláspontját arról, hogy a Nemzeti alaptanterv, „nem kifejezetten nemzetiségi tankönyvek” és különösen **az Állampolgári ismeretek tankönyvek milyen mértékben biztosítják azt, hogy a társadalom valamennyi tagja megismerhesse a nemzetiségek múltját és jelenét, ennek keretében a többségi és kisebbségi nemzetiségi csoportok közös történelmét, valamint az egymást gazdagító társadalmi örökségét**. Megkeresésemben kitértem arra – a hazai nemzetiségi közösségek által régóta megfogalmazott – igényre is, hogy a magyar köznevelés által használt, központilag meghatározott tartalmú és „nem kifejezetten nemzetiségi tankönyvekben” a múltjukra és jelenükre vonatkozóan a társadalomban betöltött jelentőségükkel arányosan és megfelelő szakmai mélységben szerepeljenek a közösségeikre vonatkozó információk.

A fenti kérdések tisztázása érdekében hivatali elődöm megkereséssel fordult az Oktatási Hivatal elnökéhez, az Országos Nemzetiségi Tanács elnökéhez és az Országos Nemzetiségi Önkormányzatok Szövetségének elnökéhez.

5.1. Az Oktatási Hivatal elnökének válasza

Az Oktatási Hivatal (OH) elnöke levelében a következő válaszokat adta a megkeresésemben azzal kapcsolatban megfogalmazott kérdéseimre, hogy a nemzetiségek hogyan jelennek meg a Nemzeti alaptantervben.

A NAT I. 1. A KÖZNEVELÉS FELADATA ÉS ÉRTÉKEI című bevezető fejezetében a következő helyeken jelenik meg a nemzetiség fogalma: *„A hazánk Alaptörvényében megfogalmazott feladatokat szem előtt tartva és a nemzeti köznevelésről szóló törvényben foglalt célok elérése érdekében, a törvény elveinek és szabályozásának megfelelően a NAT a köznevelés feladatát alapvetően a nemzeti műveltség, a hazai nemzetiségek kultúrájának átadásában, megőrzésében, az egyetemes kultúra közvetítésében, az erkölcsi érzék és a szellemi-érzelmi fogékonyság elmélyítésében jelöli meg."*

A NAT fontos szerepet szán az egyetemes magyar nemzeti hagyománynak, a nemzeti öntudat fejlesztésének, beleértve a magyarországi nemzetiségekhez tartozók öntudatának ápolását is. A NAT kiemelt jelentőséget tulajdonít annak, hogy a nemzetiségek kultúrájának átadása érdekében a nemzetiségekre vonatkozó tudástartalmak (kiemelve a regionális sajátosságok fontosságát) megjelenjenek az iskoláztatás minden szakaszában.

Az OH elnökének véleménye szerint a kerettantervekben is kellő súllyal jelennek meg a nemzetiségekkel kapcsolatos ismeretek, több tantárgyi területen és több iskolaszakaszban is. A válaszlevélben az OH elnöke egy olyan tanulmányra is hivatkozott, amely többek között a nemzetiség fogalmának megjelenését vizsgálta a különböző tantárgyak kerettanterveiben.[6]

A válaszlevél szerint az OH a tankönyvfejlesztés során (már a NAT 2020. évi módosításához kapcsolódó tankönyvek előtt, az újgenerációs tankönyvek készítése időszakában is) folyamatos kapcsolatot tartott az ONT szakmai szervezeteivel, a roma és a zsidó szervezetekkel is, különösen a történelem és irodalom tantárgyak, tankönyvek esetében. A nemzetiségi szervezetekkel a nemzetiségi tankönyvek készítése során volt folyamatos az együttműködés. A „nem kifejezetten nemzetiségi tankönyvek" esetében ilyen szoros együttműködés nem volt, de az OH elnöke kifejezte nyitottságát az ilyen tárgyú egyeztetésre.

Az OH elnöke válaszában azt jelezte, hogy a „nem kifejezetten nemzetiségi tankönyvek" kapcsán az OH-hoz nem érkezett a tankönyvek nemzetiségi vonatkozású tartalmával kapcsolatos visszajelzés nemzetiségi testületektől, szervezetektől, intézményektől vagy szakemberektől.

Az Állampolgári ismeretek tankönyvek tekintetében a válaszadó jelezte, hogy nemzetiségekre vonatkozó ismeretek több helyen is megjelennek ezekben a tankönyvekben, és ezeket részletesen ismertette.

A nemzetiségi szervezetekkel való esetleges kapcsolatfelvétel tekintetében az OH elnöke arról tájékoztatott, hogy az állampolgári ismeretek tankönyvek fejlesztése során az OH szoros együttműködésben egyeztette a Belügyminisztérium illetékes Államtitkárságával a

[6] Nemzetiségi reprezentáció, multikulturális tartalmak és az interkulturális nevelés lehetőségei a kerettantervekben és a tankönyvekben (Emberség erejével Alapítvány 2021) (Transcultural Alliance in Croatia and Hungary (T.E.A.C.H.) projekt 2021)
https://www.teach-intercultural.com/wp-content/uploads/2021/07/teach_research_HU.pdf

könyvekben megjelenítendő szakmai tartalmakat, így a nemzetiségekre vonatkozókat is. Tekintettel arra, hogy a Belügyminisztériummal a tankönyvek készítésekor az OH részletes egyeztetést folytatott, közvetlenül nem került sor kapcsolatfelvételre a nemzetiségi testületekkel. Figyelemmel arra, hogy az Állampolgári ismeretek tankönyvek a Belügyminisztériummal való együttműködésben készültek, az OH elnöke nem tud arról, hogy érkeztek-e jelzések nemzetiségi testületektől; az OH közvetlenül nem kapott ilyen jelzést. A válaszadó szerint azonban ez nem zárja ki, hogy a Belügyminisztérium folytatott egyeztetést a nemzetiségi testületekkel.

Az OH elnökének álláspontja szerint az OH-ALP08T és OH-ALP12T kódszámú Állampolgári ismeretek tankönyvekben megjelenő tartalmak követik és megfelelnek a tartalmi szabályozási dokumentumok előírásainak. A tankönyvi akkreditáció a kerettantervi megfelelést is részletesen vizsgálja. **A nemzetiségekkel kapcsolatos ismeretek abban a mértékben jelentek meg a tankönyvekben, amilyen mértékben ezt a szabályozók előírták.** Ennek megfelelően a nemzetiségek témája, illetve a velük kapcsolatos ismeretek a válaszlevél szerint több tantárgyi területen is megjelennek: **történelem, hon- és népismeret, földrajz, erkölcstan/etika, állampolgári ismeretek, nyelvtan.** Ezek horizontális módon is összekapcsolódnak, mind az általános iskolások, mind a középiskolások ezen tantárgyak tanulása során (de főleg a történelem és az állampolgári ismeretek segítségével) megfelelő információkhoz jutnak a Magyarországon élő nemzetiségekről. A kerettantervekben megjelenő szabad órasáv, illetve a szabad órák felhasználása pedig arra ad lehetőséget, hogy olyan területeken, tájegységeken, ahol Magyarországon a nemzetiségek hangsúlyosabban is jelen vannak, ezek az ismeretek bővebben is átadhatók legyenek, mivel a rendszer rugalmassága erre lehetőséget nyújt. A kerettanterv eleve preferálja a helyi kulturális sajátosságok megjelentetését a helyi tantervekben, illetve a NAT is külön javasolja a regionális jellemzők megjelenítését.

Válaszában az OH elnöke kifejtette, hogy a „nem kifejezetten nemzetiségi tankönyvek” esetében az OH-nak nem volt szoros együttműködése az ONT-vel, de nyitottak az egyeztetésre. Az ONT-től eddig konkrét kérés, igény nem merült fel a tartalmak növelésére vonatkozóan. Az OH minden tankönyv fejlesztése során szigorúan ragaszkodott a tartalmi szabályozó eszközökben megjelenített tartalmi elvárásokhoz, a sikeres akkreditációs folyamat pedig ezt visszaigazolta. Az OH a tankönyvek engedélyeztetési, hosszabbítási eljárásai során mindig figyel a tartalmak ellenőrzésére, időszerűvé tételére. Ez aktuálisan a nemzetiségek vonatkozásában a Hon- és népismeret 6. évfolyamos tankönyv esetében fog megtörténni, ahol például egy kétoldalas fejezet szól a nemzetiségekről. Ezt a fejezetet az OH 2025-ben éppen a válaszadáskor korszerűsítette, hozzáigazítva a legfrissebb adatokhoz.

Végezetül megkeresésre adott válaszlevelében az OH elnöke hangsúlyozta, hogy **az OH a tankönyvfejlesztései során mindig nyitott a szakmai szervezetekkel való egyeztetésre, illetve a javítási kérések teljesítésére.**

5.2. Az Országos Nemzetiségi Tanács elnökének válasza

Az Országos Nemzetiségi Tanács (ONT) elnöke a megkeresésemben megfogalmazott kérdésekre adott válaszában kiemelte, hogy az ONT szerepe a tankönyvek fejlesztése során **elsősorban a nemzetiségi tankönyvekre koncentrálódik**. Ezekhez kapcsolódóan az ONT az adott nemzetiséget képviselő tagja javaslatára elfogadja vagy nem fogadja el az adott könyvet,

illetve kérheti annak módosítását. Ugyanilyen jogokkal rendelkezik az ONT a kerettantervek és az érettségi vizsga követelményeit illetően.

A válaszadó jelezte, hogy „a nem kifejezetten nemzetiségi tankönyvek" tekintetében az ONT-nek nincs ilyen jellegű feladata, sőt kompetenciája sem. Sem a Belügyminisztérium, sem az OH, mint tankönyvfejlesztő részéről nem érkezett az ONT felé ilyen jellegű megkeresés. Ugyanakkor kifejtette, hogy az ONT sem jelzett olyan igényt, miszerint részt szeretne venni azon tankönyvek fejlesztésében, amelyekben helye lehet nemzetiségi tartalmaknak.

Azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy megfelelően tartalmazza-e a NAT a nemzetiségekre vonatkozó ismeretek elsajátítását az 5-8., illetve a 9-12. évfolyam tekintetében az átfogó célként kitűzött tanulási eredmények között, az ONT elnöke kifejtette, hogy a NAT 2020. évi módosításának megjelenése előtt folyt egyeztetés az ONT és a NAT-ot előkészítő szerzői csapat között. A szerzők egyike tájékoztatta az ONT-t a NAT tartalmáról, elsődlegesen annak nemzetiségi vonatkozásáról. Akkor az ONT jelezte, hogy nagyon elnagyoltnak és nem kellő súlyúnak, illetve helyenként méltatlannak tartja a nemzetiségeket érintő tartalmakat (például egy mondaton belül szerepeltek a sajátos nevelési igényű és nemzetiségi tanulók).

Megkeresésemet követően az ONT újra megvizsgálta a NAT, a kerettantervek és a tankönyvek összefüggéseit a nem nemzetiségi tárgyakat illetően. Az ONT elnökének válaszlevelében megfogalmazott álláspont szerint a NAT általános alapelvei és jellemzően a (magyar) Hon- és népismeret, Történelem, Állampolgári ismeretek tantárgyak témaköreiben megjelennek célként a hazánkban élő nemzetiségekkel kapcsolatos ismeretek, de nem átfogóan. Nincs mögötte „koncepció", amely kimondottan a nemzetiségekre helyezné a hangsúlyt, hanem csak általánosságban megfogalmazott egy-egy tartalmi elemről van szó.

Ennek következménye az, hogy az ide vonatkozó kerettantervekben és azok alapján készült tankönyvekben sem következetes a hazai nemzetiségekre vonatkozó ismeretek közvetítése. Az ONT elnöke példaként említette az Állampolgári ismeretek (8. osztály) és Állampolgári ismeretek (12. osztály) tankönyvek tartalmait, amelyeken jól látszik, hogy a NAT és a kerettantervek nem megfelelő szabályozása azt eredményezi, hogy a tankönyveknél „szerzőfüggő" lesz az, hogy milyen súllyal és mélységgel jelennek meg a nemzetiségi tartalmak. A 8. osztályos és a 12. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyvek tartalmi összehasonlítását az ONT elnöke az ONÖSZ elnöke által a megkeresésemre adott válasszal egyezően fejtette ki (lásd a következő fejezetet).

Arra a kérdésre válaszolva, hogy a NAT-ban megfogalmazott tartalmi elvárások körében a „nemzetiség" fogalom kellő súllyal jelenik-e meg az Állampolgári ismeretek tantárgy tanításának specifikus jellemzői között a tartalmi kulcsfogalmak és a fő témakörök felsorolásakor, az ONT elnökének és az ONÖSZ elnökének válasza megegyezett.

Mindketten hangsúlyozták, hogy **nem kellő súllyal jelenik meg** a NAT-ban megfogalmazott tartalmi elvárások körében **a „nemzetiség" fogalom az állampolgári ismeretek tantárgy tanításának specifikus jellemzői között a tartalmi kulcsfogalmak és a fő témakörök felsorolásakor.**

Azon kérdésekkel kapcsolatban, hogy a „nem kifejezetten nemzetiségi tankönyvek" és különösen a jelzett két Állampolgári ismeretek tankönyv fejlesztése során az ONT-t megkeresték-e a tankönyvek fejlesztői konzultáció céljából, az ONT elnöke kifejtette, hogy nem keresték meg az ONT-t. Ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy az ONT tagjai az országos önkormányzatok által delegált személyek, akik nem mindegyike gyakorló oktatási szakember. A kérdésben megfogalmazott feladatot az ONT nem tudta volna ellátni, illetve csak akkor, ha

az adott delegált tag szakembereket tudott volna a saját nemzetiségét érintően az egyes tankönyvek fejlesztéséhez „rendelni”, és össze is fogta volna őket.

Végezetül az ONT elnöke a megkeresésemre adott válaszlevelében összefoglalta azokat a kérdéseket, amelyek a téma kapcsán az ONT ülésén felmerültek. Jelezte, hogy beszélgetés szintjén többször megfogalmazódott mind az ONT, mind az ONÖSZ, mind pedig az Országgyűlés Magyarországi Nemzetiségek Bizottsága keretében, hogy a Nemzeti Alaptanterv, a Kerettantervek és a tankönyvek sokkal nagyobb hangsúlyt kellene, hogy fektessenek a hazai nemzetiségekre. A nemzetiségi közösségek erre vonatkozó igénye nagyon határozottan jelen van, ugyanakkor a nemzetiségek képviselői aktuálisan nem feltétlenül tudnák konkrétan leírni, hogy ez hogyan valósuljon meg. Abban az esetben ugyanis, ha mind a tizenhárom nemzetiségről szeretnénk információkat kapni a dokumentumokban, akkor azok mennyiségi és tartalmi kritériumait is meg kellene tudni határozni, és ebben konszenzusra is kellene jutni.

Álláspontja szerint járhatóbb út lenne, ha olyan tartalmak kerülnek be a dokumentumokba, amelyek általánosan érvényesek (nemzetiségi jogok, nemzetiségi törvény, politikai szerepvállalás, önkormányzati rendszer stb.), ezekre viszont feltétlenül szükség lenne. Ahhoz pedig, hogy egy-egy nemzetiségről konkrét, a közösséget érintő ismereteket közvetítsenek, inkább a tanulók részére történő feladatmegadás, kutatómunkára utalás lenne célszerű.

Az ONT elnökének véleménye szerint az adott tantárgy kerettantervében kellene meghatározni azt, hogy mi a követelmény, s ez alapján készülne a tankönyv. A fent említett általános tartalmak megjelenítése nem követelné meg azt, hogy minden nemzetiséggel egyeztetni kellene, ez pedig leegyszerűsítené a folyamatot.

5.3. Az Országos Nemzetiségi Önkormányzatok Szövetsége elnökének válasza

Az Országos Nemzetiségi Önkormányzatok Szövetsége (ONÖSZ) elnöke válaszlevelében a megkeresésemben megfogalmazott kérdésekre a következő válaszokat adta.

Az ONÖSZ elnöke megerősítette ugyanazt, amit az ONT elnöke is kifejtett a megkeresésemre adott válaszlevelében. E szerint a NAT általános alapelveiben és jellemzően a Hon- és népismeret, Történelem, Állampolgári ismeretek tantárgyak témaköreiben megjelennek célként a hazánkban élő nemzetiségekkel kapcsolatos ismeretek, de nem átfogó célként, hanem koncepció nélküli, általános megfogalmazásban.

Abban a tekintetben is egyezett a véleménye az ONT elnöke által megfogalmazottakkal, hogy a fentiek miatt a kerettantervekben és az azok alapján készült tankönyvekben nem következetes a hazai nemzetiségekre vonatkozó ismeretek közvetítése.

A válaszadó álláspontja szerint az Állampolgári ismeretek (8. osztály) és Állampolgári ismeretek (12. osztály) tankönyvek tartalmain jól látszik, hogy a NAT és a kerettantervek nem megfelelő szabályozása azt eredményezi, hogy a tankönyveknél „szerzőfüggő” lesz az, hogy milyen súllyal és mélységgel jelennek meg a nemzetiségi tartalmak. Míg a 8. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyv – álláspontja szerint – megfelelően tartalmazza a magyarországi nemzetiségekre vonatkozó ismereteket, addig a 12. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyv csak minimálisan. A 8. osztályosok számára készült Állampolgári ismeretek tankönyvben kellő súllyal jelenik meg a „nemzetiség” fogalom, hiszen a tankönyv IV. fejezete a „Nemzet, nemzetiség; a haza iránti kötelezettségek” címet viseli. Ez a fejezet hat

leckéből áll, és a negyedik lecke címe a „Nemzetiségek és nemzetiségi jogok”. Az említett lecke a diákok számára szemléletesen elmagyarázza és bemutatja a hazánkban élő tizenhárom nemzetiséget, jogaikat, és külön kitér a nemzetiségi önkormányzatok által fenntartott alap- és középfokú intézményekre is. A 8. osztályosok Állampolgári ismeretek digitális tankönyv változatában kifejezetten jónak találja az interaktív feladatokat (például a nemzetiségek jogaira vonatkozó feladatot). A 12. osztályosoknak készült Állampolgári ismeretek tankönyvben csak a „Nemzet, nemzetállam, honvédelem” című második lecke tárgyalja a magyarországi nemzetiségek kérdését. Ebben a leckében a „Nemzet és nemzettudat” alcímben sajnos csak egyetlen, bár félkövér betűkkel jelölt mondat foglalkozik a magyarországi nemzetiségekkel: „A magyar politikai közösség tagjai a hazánkban élő nemzetiségek is, míg a magyar kulturális nemzet sok tagja a szomszédos államok polgára.” Az ONÖSZ elnökének véleménye szerint éppen a 12. évfolyamon lenne nagyobb szükség a differenciáltabb és több tartalomra, hiszen a diákok kognitív képességei is azt kívánnák meg, nem beszélve arról, hogy rövid időn belül választópolgárokká válnak, s felelős döntéseket kell hozniuk. A válaszadó úgy véli, hogy amikor a NAT a „Nemzet, nemzetiség; a haza iránti kötelezettségeink” általános kulcsfogalmat fogalmazza meg, akkor a kerettanterv írója és a tankönyv szerzője saját belátása szerint dönthet arról, hogy „mit ért alatta”.

Az ONÖSZ elnöke szerint a NAT-ban megfogalmazott tartalmi elvárások körében a „nemzetiség” fogalom nem jelenik meg kellő súllyal az állampolgári ismeretek tantárgy tanításának specifikus jellemzői között a tartalmi kulcsfogalmak és a fő témakörök felsorolásakor. A célok és elvárások megfogalmazásakor konkrétabban és részletesebben kellene azokat megjeleníteni, hogy a rájuk épülő tananyagtartalmak ne legyenek esetlegesek (ahogyan azt az előző bekezdésben jelezte). Álláspontja szerint valójában nem a NAT-ban megfogalmazott elvárásokat kellene jobban részletezni, hanem az adott tantárgy kerettantervének tartalmát. Emellett rendkívül fontos lenne az 5.-8. és a 9.-12. évfolyam kerettanterveinek összehangolása a hazai nemzetiségeket illetően.

A válasz szerint az ONÖSZ-höz a „nem kifejezetten nemzetiségi tankönyvek” fejlesztése során nem érkezett megkeresés konzultáció céljából. Hangsúlyozta, hogy mivel az ONÖSZ és annak tagjai számára a saját tankönyvek fejlesztése az elsődleges fontosságú, elsősorban ezen a területen igyekeznek eredményeket elérni.

A jelzett két Állampolgári ismeretek tankönyv fejlesztése során sem érkezett megkeresés a tankönyvek fejlesztői részéről az ONÖSZ-höz és a fenti okok miatt az ONÖSZ sem kezdeményezett egyeztetést a tankönyvfejlesztési folyamat során.

VI. Előzmények, jelenlegi helyzet, megállapítások

6.1. Az iskolai nevelés-oktatás keretében használt tankönyvek nemzetiségi tartalma

A hazai nemzetiségi közösségek által régóta megfogalmazott igény, hogy a hivatalos, központilag meghatározott tartalmú tankönyvekben a nemzetiségek múltjára és jelenére

vonatkozóan a társadalomban betöltött jelentőségükkel arányosan és megfelelő szakmai mélységben szerepeljenek a közösségekre vonatkozó információk.

Az Njtv.-ben meghatározott nemzetiségi nevelés-oktatás során használt specifikus nemzetiségi tankönyvekben található népismereti információk tartalmának meghatározásában az adott nemzetiség képviselői – különösen az országos nemzetiségi önkormányzatok és az ONT révén – a tankönyvek fejlesztése során meghatározó szerepet kapnak, azonban ugyanilyen fontos, hogy a nem nemzetiségi, tehát a közoktatásban általánosan használt, minden magyarországi diák által egységesen hozzáférhető tankönyvekben is megfelelő súllyal kapjon szerepet a nemzetiségi téma. Annál is inkább kívánatosnak tekinthető a többségi társadalomhoz tartozó diákok nevelésében-oktatásában a nemzetiségekre vonatkozó alapismeretek megjelenítése, mivel mind az Alaptörvény, mind az Njtv. preambuluma kifejezetten hivatkozik arra, hogy *„a nemzetiségek a magyar politikai közösség részei, államalkotó tényezők”*. Az Njtv. preambuluma külön kiemeli azt is, hogy *„a kulturális sokszínűség, a nyelvi különbözőség nem a megosztottság, hanem a gazdagodás forrása”* és *„a nemzetiségek által létrehozott kulturális értékek Magyarország kulturális örökségének szerves részei”*. Az elvi alapvetések indokolttá teszik, hogy tanulmányai során valamennyi magyar diák megismerkedjen a hazai nemzetiségi közösségekkel.

Hasonlóképpen az Nkt. is általános érvénnyel kimondja a 3. § (4) bekezdésében, hogy a *„köznevelés érvényre juttatja a nemzetiségek kulturális autonómiájának megfelelő oktatási érdekeket”*. Az Nkt. a Kormányt hatalmazza fel arra, hogy rendeletben állapítsa meg a Nemzeti alaptanterv bevezetését és kiadását, valamint a kerettantervek elkészítésére, kiadására és alkalmazására vonatkozó szabályokat.

A hatályos Nemzeti alaptantervet az 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelettel módosított, a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet (NAT-rendelet) határozza meg.

A NAT-rendelet 1. mellékletének II.3. fejezete tartalmazza a műveltségi területek anyagait, ezen belül a II.3.4. alfejezet foglalkozik a történelem és állampolgári ismeretek tanulási területtel, amely a történelem, az állampolgári ismeretek, valamint a hon- és népismeret tantárgyakat foglalja magában.

Bár az állampolgári ismeretek tantárgy oktatása a legszorosabban a történelemoktatáshoz kapcsolódik, a hazánkban élő nemzetiségekre vonatkozó tantervi tartalmak természetesen szükségképpen más tantárgyak oktatása során is megjelennek/megjelenhetnek (etika, magyar nyelv és irodalom stb.). Figyelemmel erre, az általános és középfokú nevelésben-oktatásban használt **történelem tankönyvek nemzetiségi tartalom szempontjából történő átfogó elemzése a jövő nagy szakmai kihívást jelentő feladata**, és fontos más tantárgyak/tankönyvek áttekintése is abból a horizontális szempontból, hogyan jelennek meg ezekben a magyarországi nemzetiségekkel kapcsolatos információk.

A nemzetiségek köznevelésben megjelenő reprezentációjának vizsgálata az elmúlt években, évtizedekben elsősorban a roma közösség tankönyvi megjelenítésére, ezen belül is a történelem oktatásban használt tankönyvek vizsgálatára szorítkozott. Ez a fókusz a cigányság társadalmi integrációjával járó kihívásokra, a hazai roma közösségek jelentős részét sújtó halmozottan hátrányos szociális helyzetre és az ezzel járó feszültségekre tekintettel érthető. Igen kevés tanulmány, felmérés elemezte azonban azt, hogy a magyarországi nemzetiségek összessége, illetve a romák mellett specifikusan az egyéb nemzetiségi közösségek milyen terjedelemben és milyen kontextusban jelennek meg a tankönyvekben.

Bogdán Péternek a romák tankönyvi jelenlétét elemző kutatásokról szóló összefoglalója[7] szerint a romák megjelenését a magyar tankönyvekben több kutatócsoport is vizsgálta az elmúlt években.

2014-ben a MONITOR kritikai platform (a Magyar Képzőművészeti Egyetem képzőművészetelmélet szakos hallgatóiból alakult műhely) jelentetett meg tanulmányt *Fekete pont 2014*[8]címmel, melyben 53, tankönyvjegyzéken szereplő könyvet vizsgáltak meg a kutatók. 2015 nyarán az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet (OFI) konferenciát szervezett *Együtt méltósággal – Romák/cigányok jelenléte a hazai tankönyvekben* címmel, majd felkérte a Pécsi Tudományegyetem Romológia és Nevelésszociológia Tanszékét az Intézet által kiadott tankönyvek elemzésére. A Dr. Orsós Anna vezette kutatócsoport 258 könyvet vizsgált meg, köztük az OFI-ba beolvadt Apáczai Kiadó és a Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó rendelhető kiadványait és az OFI saját fejlesztésű köteteit is, azokból a tantárgyakból, melyek a roma téma szempontjából relevánsak lehetnek (például ének-zene, vizuális kultúra, történelem, irodalom stb.).

Ezzel párhuzamosan az Esélyt a Hátrányos Helyzetű Gyerekeknek Alapítvány (CFCF) – az Európai Roma Jogok Központja és a Norvég Civil Támogatási Alap támogatásával – megbízta Binder Mátyást (az ELTE-BTK Történettudományi Intézetének doktorjelöltjét), valamint Pálos Dórát (az ELTE-PPK Interkulturális Pszichológiai és Pedagógiai Intézetének egyetemi tanársegédjét) az OFI új generációs tankönyvei által közvetített romakép vizsgálatával. Ők 47 tankönyvet, szöveggyűjteményt és munkafüzetet tekintettek át, valamint a kapcsolódó kerettanterveket is. Eredményeiket a 2016. január 29-ei, *Mit mondanak a tankönyvek a romákról, avagy miért előítéletesek a gyerekeink?* című workshopon mutatták be. *A Romák a kerettantervekben és a kísérleti tankönyvekben* című tanulmány[9] szerzői pedagógiai módszertani nézőpontból három problematikus területet találtak. Az első **a romák torz, aszimmetrikus megjelenítése a történelem és állampolgári ismeretek kerettantervekben**, a másik, hogy sok roma vonatkozású **tartalmat nem sikerült jól integrálni a tankönyvek szerkezetébe**, a harmadik pedig, hogy **egyetlen romákra vonatkozó forrás sincs a munkafüzetekben**. Szaktudományos nézőpontból három fő problémát azonosítottak: hiányzik a megfelelő (gazdasági-társadalmi) kontextusba helyezés, fontos információk nem kerültek be, illetve téves adatok is szerepelnek a tankönyvekben.

A tankönyvi tartalmak interkulturális szempontból történő elemzése szerint az aktuális tankönyvfejlesztés nem képes meghaladni az „ünnepi multikulturalizmus" szintjét, és sokszor nemhogy lebontaná a **sztereotípiákat**, de sok esetben – paradox módon – az egydimenziós cigányképpel épp, hogy megerősíti azokat.

Előfordult azonban olyan eset is, amikor nem általánosan használt tankönyvvel, hanem kifejezetten egy nemzetiségi nevelés-oktatás céljára írott, népismereti tankönyvvel szemben fogalmaztak meg súlyos kritikákat: egy 2003-ban megjelent sajtóhír[10] szerint **rasszista tankönyv**nek minősítette az AMRITA OBK roma ifjúsági egyesület alapítványának kurátora, a Konsept-H könyvkiadó *Zöld az erdő* című cigány népismereti tankönyvét. Orsós János az akkori Oktatási Minisztérium romaügyi miniszteri biztosához címzett levelében több részletet

[7] Új pedagógiai szemle 66. évf., 2016/5-6. szám, 127-136. o.
[8] https://monitorlive.wordpress.com/2014/05/30/fekete-pont-2014-a-ciganysag-reprezentacioja-az-altalanos-es-kozepiskolai-tankonyvekben/
[9] https://romatika.sk/data/katm3/023.dat
[10] https://www.origo.hu/itthon/20030208roma.html

is kiemel, amelyet a cigányságra nézve sértőnek talált. Ilyen például a 26. oldalon található mondat, amely szerint a hóhérok a cigányok közül kerültek ki. A pár lappal később megjelenő sorok pedig arról tudósítanak, hogy Dózsa György kínzó eszközeit is cigányok készítették. A tankönyv elején az olvasható, hogy a roma ősök valamikor megsértették a keresztény hitet, azért kellett hét éven keresztül zarándokolniuk, hogy bűnbocsánatot nyerjenek. Orsós azt is szomorúnak tartotta, hogy a kiadvány bizonyos fejezetei, meséi gonosznak, hazudósnak vagy éppen együgyűnek ábrázolják a vajdát.

Hegedűs Sándor 2002-ben a Barátság c. folyóiratban megjelent *Nemzetiségek és a magyar történelemtankönyvek* című tanulmánya[11] azon kevés munkák közé tartozik, amelyek valamennyi magyarországi nemzetiség tankönyvi reprezentációját áttekintik.

A szerző kizárólag a történelemtankönyveket vizsgálta abból a megfontolásból, hogy *„[a]z ember társadalmi sztereotípiákkal kapcsolatos viszonya, együttélése az előítéletekkel, vagy az azoktól való mentessége (…) a XXI. század első éveiben az egyéni és kollektív világnézet sarokköve. A pozitív és negatív előítéletek oszlatása – valamennyi pedagógustól elvárható mintaadó magatartáson túl –, elsősorban a történelemtanítások (mint történelmi tényekkel, érvekkel és példákkal dolgozó tudományos diszciplína képviselőjének) szab feladatokat. Az etnikai sztereotípiák zömében történelmi téveszméken, illetve felületes történelemtudáson, a tények szabad kezelésén, sőt néha egyenesen valótlanságokon nyugszanak. (…) E sztereotípiák ellen csakis a történelmi tények elfogulatlan „tálalásával” lehet felvenni a küzdelmet, amely honnan máshonnan számíthatna érvkészletre, mint a társadalmi folyamatok múltját tárgyaló történelem tantárgytól?”*[12]

E több mint húsz évvel ezelőtt született tanulmány összegző megállapításai több elemükben ma is relevánsnak tekinthetők: *„történelemtankönyveinkből egyetlen nemzetiségünkről sem alakulhat ki korrekt kép. A róluk szóló információk nincsenek egymásra építve, esetlegesek. A népszámlálási torzításokat korrigáló becslés szerint minden tizedik magyar állampolgár nemzetiségi származású. Történelmi gyökereikről nemcsak a kisebbségi iskoláknak vannak oktatási kötelezettségei. Nemcsak nem szerencsés, hanem kifejezetten káros, hogy a róluk közvetített történelmi példák véletlenségeken múlnak. Meggyőződésem, hogy a nemzetiségi interkulturális oktatás alaptantervein túl, ezért a történelem tantárgy központi tantervi szabályozásában kellene rögzíteni (következetes egymásra építeni) mind a tizenhárom hazai nemzetiségről szóló törzsanyagot, az ezzel kapcsolatos – következetesen végiggondolt – fejlesztési követelményeket, valamint a tankönyvekben is megalapozott kompetenciákat, s minimális teljesítményeket. Persze, hogy lehet nagyobb feladata a Társadalmi ismeretek tantárgynak is, amit azonban ismeretközlésben a történelemórákon elmulasztunk, az a későbbiekben már nem, vagy csak alig pótolható.”*[13]

A romák történelemoktatásban való megjelenítésével a nemzetiségi biztoshelyettes is foglalkozott már, a roma történelem egy speciális – tragikus – aspektusára fókuszálva. *A roma holokauszt oktatásának társadalmi szemléletformáló szerepéről és hazai helyzetéről* szóló **1/2017. sz. elvi állásfoglalásában**[14] a tankönyvtartalmak fontossága kapcsán kiemelte, hogy

[11] http://nemzetisegek.hu/repertorium/2002/04/bar09.pdf, http://nemzetisegek.hu/repertorium/2002/05/bar08.pdf
[12] http://nemzetisegek.hu/repertorium/2002/04/bar09.pdf
[13] http://nemzetisegek.hu/repertorium/2002/05/bar08.pdf
[14] A roma holokauszt oktatásának társadalmi szemléletformáló szerepéről és hazai helyzetéről szóló állásfoglalás.pdf

„[a] tankönyvek jelenítik meg a NAT-ban és a kerettantervekben meghatározott tudástartalmakat. Bár a média és az internettartalom nagyban befolyásolja a gyerekek és fiatalok értékrendjét és világnézetét, a tankönyveknek továbbra is fontos feladatuk van, hiszen központi szerepet töltenek be a formális oktatásban. A tankönyvek tartalma egyfajta kanonizált tudásanyagot képvisel. Ezért kiemelten fontos, hogy a nemzetiségekről, egyéb védett tulajdonsággal rendelkezőkről egyáltalán megjelennek-e információk, hiszen ez mutatja az állam és a társadalom szemléletét, azt, hogy elismeri-e az adott közösséget és hogyan viszonyul hozzá. Jelen téma kapcsán a tankönyvekkel szemben elvárásként fogalmazódik meg, hogy a NAT-nak és a kerettanterveknek megfelelően megjelenjenek bennük az emberi jogokra, nemzetiségekre, valamint romákra vonatkozó tudástartalmak, másrészről pedig ezek a tudástartalmak a tanulókban kialakítsanak olyan kompetenciákat és értékeket, amelyek képesek a társadalmi érzékenyítésre és tudatformálásra.

Számos szakember végzett kutatást az elmúlt évtizedben a tankönyvtartalmak kapcsán, amelyek eredménye jól mutatja a tankönyvtartalmak terén bekövetkezett változásokat. A tankönyvkutatások módszertana sok esetben eltért egymástól, ugyanakkor alapvetően három központi kérdés köré összpontosulnak. Egyrészről mennyiségében vizsgálják, hogy a nemzetiségek megjelennek-e a tankönyvtartalmakban, másrészről azt elemzik, hogy ezek a tartalmak képesek-e megfelelő mélységű és minőségű objektív információt átadni.

Fontos eleme a kutatásoknak az is, hogy a leírtak alkalmasak-e tudásformálásra, előítéletek lebontására." Elvi állásfoglalásában a nemzetiségi biztoshelyettes hangsúlyozta azt is, hogy *„[a] holokauszt roma áldozataira való emlékezés, a téma oktatásának tartalmi kérdései nem pusztán a roma közösség tagjai számára fontosak, de általánosságban az emberi jogok oktatásában és megértésében is hangsúlyos szerepet játszanak. Az ismeretátadás alapvető követelménye, hogy a történelmi tényeket hitelesen és megfelelő kontextusban közvetítsék, ennek során nem maradhat el a roma holokausztot megelőző folyamatok, valamint azok erkölcsi, társadalmi és politikai következményeinek elemzése sem."* A tankönyvek és oktatási segédanyagok tartalmának, a pedagógusképzés helyzetének alapos vizsgálata alapján a biztoshelyettes arra a következtetésre jutott, hogy ***„[a] fiatal generáció széleskörű és tényszerű tájékoztatása és érzékenyítése kiemelten fontos feladata a közoktatásnak és a nem-formális oktatás szereplőinek is. Az érzékenyítés mellett a formális oktatás szerves részeként értelmezendő – függetlenül az iskolatípustól – a nemzetiségi közösségeinkkel közös történelmünk, valamint a magyarországi nemzetiségi kultúra ismertetése. Ahhoz, hogy a felsorolt követelményeknek megfeleljen a magyar közoktatás, nem elegendő a megfelelő jogszabályi környezet, de szükséges a pedagógusképzést és a továbbképzést átalakítani, módszertani útmutatókat kidolgozni, és azok gyakorlati alkalmazását lehetővé tenni, valamint a tankönyvtartalmak fejlesztése is szükséges."***

A nemzetiségi biztoshelyettes **3/2020. számú elvi állásfoglalása**[15] *a romák történelmének iskolai tantervekbe és tananyagokba történő szakszerű és hatékony beemeléséről* szintén ehhez a problémakörhöz kapcsolódik. **Az állásfoglalás kiemeli, hogy a Magyarországon elismert tizenhárom nemzetiségi közösség az Alaptörvény értelmében államalkotó tényezőnek minősül, így természetes az az igény, hogy a nem nemzetiségi tanrendű intézmények diákjai is megismerhessék a nemzetiségek múltját és jelenét,**

[15] 3/2020. számú elvi állásfoglalás a romák történelmének iskolai tantervekbe és tananyagokba történő szakszerű és hatékony beemeléséről

valamint az egymást gazdagító közös történelmet és közös művészeti, kulturális és társadalmi örökséget. A hazai nemzetiségi közösségek, így a romák történelmének beemelése a közoktatási rendszerbe különleges kihívást jelenthet a Nemzeti alaptanterv kidolgozóinak, a tankönyvet író szakembereknek és a pedagógusoknak egyaránt. Az elvi állásfoglalás középpontjában kiemelten a roma nemzetiség több szempontból is speciális jellegű történelmének oktatásával összefüggő kérdések állnak. A roma közösségekben a történelem és a kollektív emlékezet szóbeli közvetítéssel hagyományozódott generációról generációra, így történelmük szakaszai esetenként hiányosan, illetve helyenként tévesen dokumentáltak, a hiteles szakértői rekonstrukció és történetírás csak igen későn kezdődött meg és teljesedett ki. Fontos szempont az is, hogy a roma közösséggel kapcsolatos – sok esetben előítéletes, kirekesztő vagy ellenséges – narratívát is kritikusan és komplexen kell kezelni, biztosítva, hogy a történelem és az állampolgári ismeretek tananyagai egyértelművé tegyék: az európai társadalmak történetének alakulását a roma emberek és embercsoportok mindennapi tettei és hozzáállásuk is alakította. **Az elvi állásfoglalás kiadásának elsődleges célja az volt, hogy a hazai szakmai közönség számára bemutassa az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának CM/Rec(2020)2 számú ajánlását[16], amely iránymutatást ad és konkrét megoldási lehetőségeket kínál a romák történelmének és kultúrájának az iskolai tantervekbe és tananyagokba való beillesztésével kapcsolatban**. Az elvi állásfoglalás hangsúlyozza, hogy az Európa Tanács ajánlása a maga nemében egyedülálló gyűjteménye a területen megtenni szükséges intézkedéseknek, ezért az a szakmai közönség, a döntéshozók és a közvélemény figyelmére egyaránt érdemes.

6.2. A 8. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyv tartalmának áttekintése

Amint az előzmények bemutatásából is látható, a korábbi, témával kapcsolatos vizsgálatok zöme egyrészt a roma nemzetiség tankönyvi/tantervi megjelenítésének elemzésére, másrészt főként a történelem tankönyvek, illetve elvétve az egyéb tantárgyi tananyagok áttekintésére összpontosított. Kifejezetten az Állampolgári ismeretek tankönyvek vizsgálatára a nemzetiségekre vonatkozó tartalmak szempontjából a rendelkezésemre álló információk szerint mindeddig nem került sor. Természetesen nem alábecsülendő a történelemoktatás szerepe és jelentősége a nemzetiségek hazánkba érkezésének, letelepedésének és a magyarsággal való együttélése fontos történelmi eseményeinek bemutatása terén.

Fontos ugyanakkor az is, hogy a tanulók – feltételezve, hogy a történelem tantárgy keretében az általános és a középiskolai tanulmányaik során már megismerkedtek az egyes nemzetiségek magyarországi történetének legfontosabb mérföldköveivel – a nemzetiségi közösségek mai magyar társadalomban betöltött **alkotmányos szerepét, fennálló intézményeit és képviseletét is megismerjék**. **Ez a tudás kétségtelenül az állampolgári ismeretek tantárgy keretein belül adható át és sajátítható el a leghatékonyabban**.

A NAT-ban megfogalmazott tartalmi elvárások vizsgálata körében meg kell jegyezni, hogy míg az állampolgári ismeretek tantárgy tanításának specifikus jellemzői körében a tartalmi kulcsfogalmak felsorolásakor a „nemzetiség” megjelenik mind a 8. évfolyam, mind a 12.

16 https://search.coe.int/cm#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680a003a3%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}

évfolyam esetében, a fő témakörök felsorolásakor a nemzetiség csak az 5-8. évfolyam esetében kerül említésre, a 9-12. évfolyam esetében nem. Sajnálatos továbbá, hogy a NAT a nemzetiségekre vonatkozó ismeretek elsajátítását sem az 5-8., sem a 9-12. évfolyam tekintetében nem említi az átfogó célként kitűzött tanulási eredmények között.

A nemzetiség témakörének a kerettantervben való megjelenése kapcsán az OH elnöke a megkeresésemre adott válaszában jelezte, hogy **2021-ben készült egy részletes kutatás, amely többek között a nemzetiség fogalmának megjelenését vizsgálta a 2020-as kerettantervekben** az érintett összes tantárgyra vonatkozóan, mindhárom oktatási szakaszt külön vizsgálva (alsó tagozat, felső tagozat, középiskola). A tanulmány[17] konkrét számadatokkal mutatja be, hogy a különböző tantárgyak kerettanterveiben hányszor jelenik meg a nemzetiség fogalma. A nemzetiség fogalma az Állampolgári ismeretek kerettantervben a 8. évfolyamon 6 órában jelenik meg a „Nemzet, nemzetiség; a haza iránti kötelezettségek" témakörben. Az Állampolgári ismeretek kerettantervben a 12. évfolyam esetében azonban nincs a nemzetiségekre vonatkozó konkrét tartalom.

A kerettanterv kapcsán megkeresésemre adott válaszában az ONÖSZ elnöke javasolta, hogy a „Személyes és társas kompetenciák" kompetenciaterület egészüljön ki a következő tartalommal: „- a hazai 13 nemzetiség megismerésével a tanulóban alakuljon ki más kultúrák iránti tisztelet, elfogadás, empátia a kisebbségi helyzet felé és törekvés az együttműködésre".

A *Tantervi és módszertani útmutató füzetek, ÚTMUTATÓ AZ ÁLLAMPOLGÁRI ISMERETEK TANTÁRGY TANÍTÁSÁHOZ a 2020-ban kiadott Nemzeti alaptanterv és kerettantervek alapján* című kiadvány[18] (Útmutató) hasznos információkat kínál e tantárgy helyének és jelentőségének meghatározásához a NAT rendszerében.

Az Útmutató szerint az állampolgári ismeretek az általános iskolai és a gimnáziumi képzés utolsó évfolyamain megjelenő tantárgy. Az Útmutató hangsúlyozza, hogy *„Az állampolgári ismeretek tantárgy (8., 12. évfolyam) koncepciójának körvonalazásakor kiemelt szerepet játszott azoknak a társadalmi értékeknek a meghatározása, melyek a fejlesztés szemléleti hátterét biztosítják. Ezeknek az értékeknek a nagy része beépült a tantárgy alapdokumentumába és az alapkerettantervekbe is:*
– a másik ember életének, életelveinek, életértékeinek, döntéseinek, érzelmeinek, gondolatainak tiszteletben tartása;
– a generációk közötti kapcsolat fejlesztése, a nemzedékek közötti párbeszéd erősítése;
– a másik ember nézeteinek, véleményének megértése;
– belehelyezkedés a másik ember élmény- és értékvilágába, empátia;"[19]

Mindezek olyan fogalmak, amelyek megfelelő keretet kínálhatnak a hazánkban élő nemzetiségek történetének, a velük való együttélésnek és a nemzetiségi sokszínűség értékének bemutatásához.

Különösen fontosak a nemzetiségekre vonatkozó ismeretek átadásának szempontjából az Útmutatónak a kompetenciafejlesztés körében megfogalmazott gondolatai is: *„Általában elmondható, hogy a tantárgy témaköreinek tanulása révén – az életkori sajátosságokhoz*

[17] https://www.teach-intercultural.com/wp-content/uploads/2021/07/teach_research_HU.pdf
(Transcultural Alliance in Croatia and Hungary (T.E.A.C.H.) projekt 2021).
[18] Az EFOP-3.2.15-VEKOP-17-2017-00001 azonosító számú, „A köznevelés keretrendszeréhez kapcsolódó mérési-értékelési és digitális fejlesztések, innovatív oktatásszervezési eljárások kialakítása, megújítása" című kiemelt projekt Tartalomfejlesztési alprojektje (Oktatás 2030 Tanulástudományi Kutatócsoport, EKE) keretében megvalósult kiadvány. Szakmai vezető: Csépe Valéria, 2020.
[19] Útmutató, 6. oldal.

igazodva – erősödhet tanítványaink felelősségtudata. A tantárgy tanulásának egyik hozadéka a felelős állampolgári magatartás, majd a 12. évfolyamon a politikai kultúra megalapozása (…). A tanulók számára lehetőséget biztosítunk, hogy átgondolják kapcsolódásukat lokális közösségeikhez és a nemzethez, értelmezzék a nemzetállamok helyét és szerepét a globális világban."[20]

A NAT alapján a 8. osztályosok számára készült *Állampolgári ismeretek tankönyvvel*[21] a diákok a nyolcosztályos általános iskola utolsó évében, illetve hat- vagy nyolcosztályos középiskolai tanulmányaik második vagy negyedik évében találkoznak.

A 96 oldalas tankönyv nyolc fejezetből áll, melyek a következők: I. A család, II. A család gazdálkodása és pénzügyei, III. Településünk, lakóhelyünk megismerése, IV. Nemzet, nemzetiség; a haza iránti kötelezettségek, V. A magyar állam alapvető intézményei; az állam szerepe a gazdaságban, VI. Mindennapi ügyintézés, VII. A fogyasztóvédelem alapjai, VIII. A nagy ellátórendszerek, Mindennapi pénzügyeink, Melléklet, Ábra- és forrásjegyzék.

A 8. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyv elemzése során a tankönyvben a nemzetiségi tartalmakat az előfordulásuk sorrendjében vizsgáljuk.

Feltételezzük, hogy a tanulók a tankönyv egymást követő fejezeteit időrendben egymás után ismerik meg, így jogos elvárás az ismeretek átadásának egymásra épülése, az újabb ismereteknek a korábban elsajátított alapokra történő építése.

A tankönyvben a nemzetiségek első említése a 12. oldalon található a Családtörténet című I.4. alfejezetben. Itt a következő feladatot találjuk: *„Beszéljétek meg, ki mit tud a családjáról! Honnan származnak szüleid, nagyszüleid, dédszüleid? Milyen nemzetiségűek? Van-e olyan osztálytársatok, akinek a családját megpróbáltatások érték a 20. század nehéz évtizedeiben? Mesélnek-e a szülők otthon a család múltjáról?"* Kétségtelen, hogy ez a feladat segíthet abban, hogy a tanuló tudatosítsa magában a személyes/családi élmények/történetek kapcsolódását a történelmi/társadalmi folyamatokhoz, eseményekhez, azonban a családtagok, ősök nemzetiségi hovatartozására vonatkozó kérdés nehezen értelmezhető lehet egyes diákok számára, figyelemmel arra, hogy a **nemzetiség fogalmának meghatározását a tankönyv csak később,** a 36. oldalon a *„Nemzetiségek és nemzetiségi jogok"* című fejezetben fejti ki. Természetesen amennyiben feltételezzük, hogy a tanuló a történelem tantárgy keretében a korábbi tanulmányai során már hallott a nemzetiségekről, akkor ez a kérdés nem okozhat gondot.

A *„Lakóhelyünk történelme, kulturális értékei"* című III/2. alfejezetben (24-25. oldal) sem a *„Lakóhelyünk történelme"*, sem a *„Helyben élő népszokások"*, sem pedig a *„A helyi kulturális intézmények"* címek alatt **nem szerepel utalás arra, hogy a nemzetiségek is részét képezik a helyi történelemnek, a népszokások közül ugyanakkor egy sor a nemzetiségekhez kötődik** (a mohácsi busójárás példaként szerepel ugyan, de nincs megemlítve, hogy az a környéken élő horvát népcsoport, a sokácok néphagyományából ered),

[20] Útmutató, 13-14. oldal.

[21] A következőkben idézett tankönyvi tartalmak elemzésére a TKV/2544-7/2023. számú határozattal 2023. június 1-től 2027. augusztus 31-ig tankönyvi engedélyt kapott kiadvány alapján került sor. (Ez a kiadvány a 2022. 12. 13-án kelt TKV/2476-8/2022. számú határozattal engedélyezett tankönyv javított változata.) Ez a tankönyv megfelel a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Kormányrendelet alapján készült – 2020. 01. 31. után kiadott, 8. évfolyam állampolgári ismeretek tantárgy kerettantervének.

a kulturális intézmények között pedig számos a nemzetiségi kulturális identitás őrzéséhez kapcsolódik.

Az önkormányzati rendszerről szóló III/3. fejezetben *(„Helyi önkormányzatok, mindennapi ügyintézés lakóhelyünkön”*) **a nemzetiségi önkormányzatok léte, választása és működése sem kerül említésre** annak ellenére, hogy az önkormányzati választási rendszer bemutatása viszonylag részletes.

A tankönyv IV. fejezetének (*„Nemzet, nemzetiség; a haza iránti kötelezettségek”*) *„Nemzetiségek és nemzetiségi jogok”* című 3. alfejezete (36-37. oldal) **kifejezetten a nemzetiségek társadalomban betöltött szerepének bemutatására vállalkozik, a megvalósítás azonban sok szempontból kívánnivalókat hagy maga után**.

Az alfejezet két teljes oldalon foglalkozik a magyarországi nemzetiségekkel: kezdésként szó szerinti idézetként szerepelnek a tankönyvben az Alaptörvény XXIX. cikk (1)-(2) bekezdései.[22] **Az Alaptörvény szövegében olvasható – és a tanulók számára magyarázatra szoruló – fogalmak (például: az önazonosság szabad vállalása, anyanyelvhasználat, egyéni és közösségi névhasználat) későbbi részletes kifejtésére azonban csak részben kerül sor ebben az alfejezetben**. A III/3. fejezet korábban jelzett hiányosságai miatt pedig az Alaptörvény XXIX. cikk (2) bekezdésének rendelkezése *(„A Magyarországon élő nemzetiségek helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre”*) is kifejtés nélkül marad.

Az alfejezet első kérdése a lap tetején látható nyitóképhez kapcsolódik: *„Mit fejez ki számotokra a Budakeszin található, a németek második világháború utáni kitelepítésére emlékeztető emlékmű?”* (a képen látható szoborcsoport egy kisgyermek kezét fogó, népviseletbe öltözött emberpárt ábrázol). Kérdéses, hogy a németek háború utáni kitelepítéséről hallott-e már eddigre a tanuló a történelem tantárgy keretében, mivel a szóban forgó alfejezetben erről később esik csak szó egy fél mondat erejéig.

A következő – piktogramja szerint az Alaptörvényhez kapcsolódó – kérdés így hangzik: *„Családi, települési vagy osztálykörnyezetetekben élnek-e nemzetiségek, s ápolják-e még a hagyományaikat, beszélik-e a nemzetiségi nyelvet?”*. Megfelelő pedagógia módszertani eszközök alkalmazása esetén ez a kérdés valóban alkalmas lehet arra, hogy a tanulók megosszák egymással a környezetükben élő nemzetiségi közösségekkel kapcsolatos tudásukat, ismereteiket. A kérdéseket követően kezdődik az alfejezet ismeretközlő törzsszövege, a nemzetiség fogalmának meghatározásával indítva: *„A nemzetiség az államalkotó nemzethez viszonyítva kisebbségi népcsoport, amely nyelvében, kultúrájában, s így hagyományaiban, szokásaiban is eltérhet a többségi nemzettől.”*.

A fogalommeghatározás után a tankönyv felsorolja a hazánkban élő, törvény által elismert honos tizenhárom nemzetiséget. Az elismert nemzetiségek mellett csak a zsidóságot említi azzal a megjegyzéssel, hogy *„[a zsidóság] nyelve és kötődése magyar. Saját nyilatkozatuk szerint nem alkotnak nemzetiséget.”*. **Nem esik szó sem a hazánkban élő (esetenként jelentős létszámú) egyéb népcsoportokról (pl.: kínai, arab, orosz), sem pedig arról, hogy a nemzetiségként való elismerésre törvényben meghatározott feltétel fennállása és az Országgyűlés döntése alapján lehetőség van.**

[22] Alaptörvény XXIX. cikk (1) A Magyarországon élő nemzetiségek államalkotó tényezők. Minden, valamely nemzetiséghez tartozó magyar állampolgárnak joga van önazonossága szabad vállalásához és megőrzéséhez. A Magyarországon élő nemzetiségeknek joguk van az anyanyelvhasználathoz, a saját nyelven való egyéni és közösségi névhasználathoz, saját kultúrájuk ápolásához és az anyanyelvű oktatáshoz.
(2) A Magyarországon élő nemzetiségek helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre.

Ezután egy egyéni munkát igénylő feladat következik: *„Van-e a településeteken nemzetiségi köznevelési intézmény? Mely nemzetiségeknek van önálló gimnáziuma? Járjatok utána, melyek ezek, s hol találhatók!”*. A feladat a tanulók által viszonylag könnyen teljesíthető (akár egy internetes kereséssel), viszont azokon a településeken, ahol nem található nemzetiségi köznevelési intézmény, a feladat teljesítése nem bővíti a tanuló releváns ismereteit.

Az alfejezet következő bekezdése részben a nemzetiségek államalkotó tényezőként történő alaptörvényi elismerését ismétli meg és elmondja, hogy kulturális értékeik hazánk kulturális örökségének szerves részei. Ezt követően áttér a nemzetiségek országgyűlési részvételének ismertetésére, igen szűkszavúan: „*A nemzetiségek először 2014-ben jutottak képviselethez az országgyűlésben. Bár a törvény lehetőséget biztosít szavazati joggal rendelkező nemzetiségi képviselők megválasztására is, elegendő szavazat híján legtöbbször nemzetiségi szószólók nyilváníthatnak véleményt a nemzetiségek érdekében (a szószólók száma 13).”* **A tanulók találkoznak a nemzetiségi szószóló és a nemzetiségi képviselő fogalmával, megválasztásuk lehetőségével, azonban a tankönyv nem teszi egyértelművé, hogy a nemzetiségi szószólók nem rendelkeznek szavazati joggal az Országgyűlésben**. A tanulók itt még nem hallanak arról sem, hogy a nemzetiségi képviselőt/szószólót a nemzetiségi névjegyzékbe regisztráló nemzetiségi választópolgárok választják. A nemzetiségi névjegyzék fogalma majd csak a 12. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyvben szerepel, ott viszont a nemzetiségi szószóló és a nemzetiségi képviselő nincs megemlítve, ami jelentősen megnehezítheti a tanuló számára **a fogalmak közötti logikai kapcsolat felismerését**. Ehhez a bekezdéshez kapcsolódik az a ténybeli hiba, hogy bár a tankönyv 2023-as kiadású, a szövegben tévesen az szerepel, hogy *„a szószólók száma 13”*. Ezzel szemben 2018-2022 között 12 szószóló és 1 nemzetiségi képviselő, 2022-2026 között 11 szószóló és 1 képviselő volt, az országgyűlési képviselők 2026. évi általános választását követően 12 nemzetiségi szószóló vesz részt az Országgyűlés munkájában. Figyelemmel erre, az ismeretanyagot szükséges átalakítani olyan módon, hogy az egyértelműen rendezze, hogy egy-egy nemzetiségi közösség részéről egy nemzetiségi szószóló vagy egy nemzetiségi képviselő vesz részt az Országgyűlés munkájában.

Az alfejezet törzsszövegének következő (és egyben utolsó) része a hazai nemzetiségek történeti hátterét vázolja fel. *„A Kárpát-medencében mindig is több nép élt együtt, de Magyarország a török háborúkat követő betelepítések során vált soknemzetiségű országgá. A 18. századtól a nemzetiségek összlétszáma nagyobb volt, mint az államalkotónak tekintett magyaroké. A magyarok csak a 20. század elejére kerültek abszolút többségbe saját országukban. Mindez a helyzet az 1920. évi trianoni békediktátumot követően gyökeresen megváltozott: a területi veszteségek miatt hazánk nemzetállam lett. A megmaradt területek lakossága immár 90%-ban magyar volt, hisz a nemzetiségek túlnyomó többsége az elcsatolt területeken élt. A második világháború után csehszlovák-magyar lakosságcserére és a német lakosság felének kitelepítésére került sor; ez tovább növelte a magyarság arányát. A pártállami rendszer idején a Magyarországon élő nemzetiségek elvileg megőrizhették nyelvüket, kultúrájukat (pl. voltak nemzetiségi gimnáziumok, s anyanyelvi tanárokat is képeztek számukra). A korszakra jellemző népességmozgások (pl. faluról városba költözés) miatt azonban a nemzetiségek beolvadása (asszimilációja) a magyarságba felgyorsult.*”

Ebben a fejezetrészben hasonló – logikai, szövegkoherenciát érintő – problémákkal találkozunk, mint amelyeket a nemzetiségek parlamenti képviselete kapcsán érintettünk: a *„nemzetállam”*, *„soknemzetiségű”* ország fogalmakkal a tanulók majd a csak a 12.

osztályos Állampolgári ismeretek tankönyvben találkoznak, így ezek említése itt magyarázat nélkül marad.

A **nemzetiségi jogok** (oktatás, nyelvhasználat) gyakorlásáról a tankönyv csak a pártállami időszak kapcsán szól, így a tanulóban az a téves benyomás is kialakulhat, hogy a korábbi történelmi időszakokban ezekre egyáltalán nem volt lehetőségük a nemzetiségeknek. **Pozitívumként említhető ugyanakkor az asszimiláció fogalmának említése és rövid magyarázata**.

A fent bemutatott tankönyvi törzsszöveg és kérdések mellett az alfejezet a következő ábrákat, táblázatokat és feladatokat tartalmazza:

Nemzetiségi önkormányzatok által fenntartott köznevelési intézmények száma (2023)

A fenti ábra annyiban informatív a tanulók számára, hogy számszerűsíti a nemzetiségek által fenntartott köznevelési intézmények jelentős számát. Itt kell rámutatnunk azonban arra a jelentős tartalmi hiányosságra is, hogy **a *„nemzetiségi önkormányzat”* fogalma, jelentősége, megválasztásának módja sehol nem kerül említésre** a 8. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyvben (sőt a 12. osztályos tankönyvben sem). Bár a 8. osztályos tankönyvben a tanulók kétszer találkozhatnak a „nemzetiségi önkormányzat” fogalommal, először az Alaptörvény idézett szövegében (*„A Magyarországon élő nemzetiségek helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre.”*), másodszor pedig a fenti ábrán és annak címében, de egyik esetben sem kapcsolódik a fogalomhoz semmiféle magyarázat, kontextus.

A következő ábra a hazai nemzetiségek 2011. évi népszámlálás alapján megállapított számarányát és területi elhelyezkedését mutatja be:

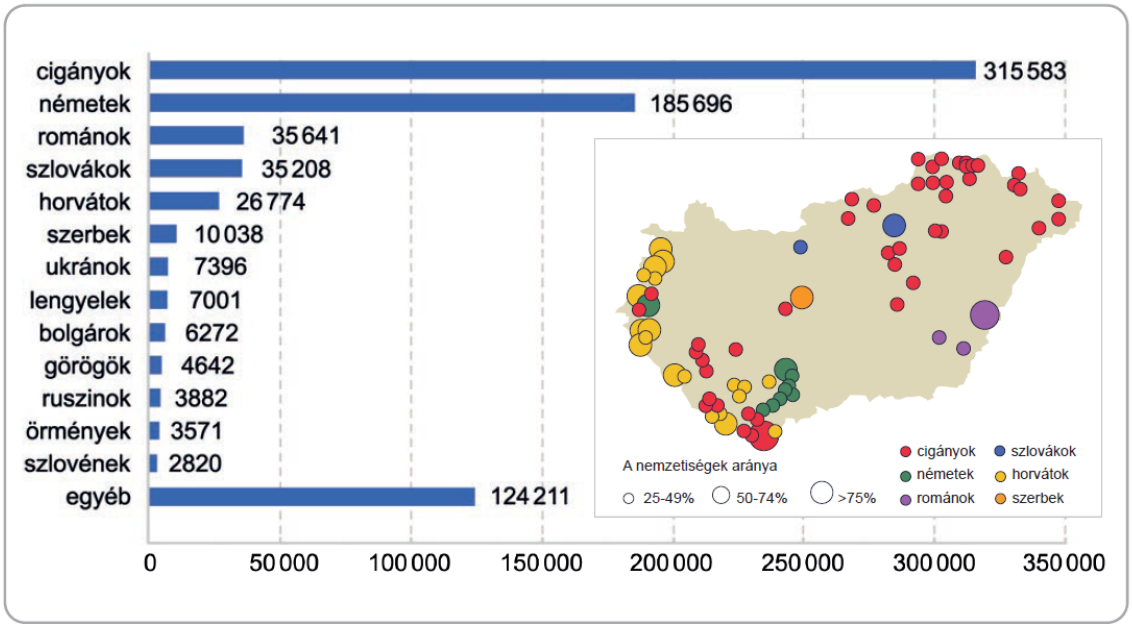

A magyarországi nemzetiségek lélekszáma a 2011. évi népszámlálás szerint, és a hat legnagyobb lélekszámú nemzetiség elhelyezkedése az országban

A tábla több tartalmi pontatlanságot tartalmaz, ugyanis több esetben helytelen színkódokkal, illetve rossz pozícióban tünteti fel a közösségeket (lásd: a szlovákok Békés vármegyében hiányoznak, a németek Pest vármegyében hiányoznak, a szerbek a Dél-Alföldön hiányoznak, a horvátok száma a nyugat-magyarországi régióban eltúlzott).

Módszertani következetlenség, hogy míg a tankönyvi törzsszövegben a nemzetiségek felsorolásánál „romák", a nemzetiségi számarányokat bemutató táblázatban *„cigányok"* szerepelnek, a két szó közötti kapcsolat nincs megmagyarázva a tanulók számára. Emellett sokkal jelentősebb problémaként emelhető ki az, hogy a tankönyv a nemzetiségek helyzetének említésekor **nem tér ki a romák/cigányok sajátos helyzetére**, arra, hogy a közösség a többi nemzetiségi közösségtől eltérően szociális, lakhatási, oktatási és munkavállalási szempontból is hátrányos helyzetben van, és számukra az őket a mai napig érő hátrányos megkülönböztetés miatt nemzetiségi identitásuk szabad felvállalása – szintén a többi nemzetiségtől eltérően – kihívást jelent.

Visszautalva arra, hogy a nemzetiségek felsorolásánál a tankönyv nem említi a törvényben el nem ismert nemzetiségi közösségek létét, e hiányosság megnehezíti a tanulók számára a fenti ábrán látható grafikon értelmezését, hiszen semmiféle támpontot nem kapnak ahhoz, hogy vajon kik tartozhatnak a harmadik legnépesebb csoportot kitevő „egyéb" kategóriába.

Az alábbi táblázat a magyarság számarányának változását mutatja 1941 és 2001 között az ország akkori területén:

1941	1949	1960	1980	1990	2001
95,7%	98,9%	98,75%	99,3%	97,75%	92,3%

A magyarság aránya az ország akkori területén, a teljes lakosságon belül a népszámlálási adatok alapján

Az ehhez kapcsolódó feladat így szól: *„Elemezzétek a táblázat adatait! Nézzétek meg a történelmi atlaszban Magyarország területét 1941-ben és 1949-ben! Milyen eseményekkel magyarázható az 1940-es években bekövetkezett változás? Mi lehet annak az oka, hogy 1980 után csökkent a magyarság aránya?”.*

Alapvető probléma a fenti táblázat, illetve feladat szóhasználatával az, hogy a „magyarság” számarányára utalva azt a képzetet kelti a tanulókban, mintha a nemzetiségi identitásukat felvállaló (vagy többes identitással rendelkező) állampolgárok nem tartoznának a Magyarország lakosságához/magyar politikai közösséghez. Így azt a benyomást keltheti, mintha a nemzetiségi és a magyar identitás egymást kizáró kategóriák lennének, és ez a befogadó szemlélettel szemben az *„ők”* és a *„mi” (a „magyarok”)* szembeállításának irányába hathat.

A nemzetiségek helyzetének elemzésére a fenti táblázat egyébként is kevésbé alkalmas: bár a háború utáni kitelepítések, lakosságcserék, illetve a pártállami időszak esetében említett asszimiláció ismeretében a tanuló képes lehet levonni azt a következtetést, hogy e tényezők miatt emelkedett a magyarság (illetve csökkent a nemzetiségek) számaránya 1941-től 1980-ig, a magyarság számarányának 1980 és 2001 közötti viszonylag jelentős csökkenése magyarázatához azonban semmiféle támpontot nem kap.

Ide kapcsolódik az a – későbbiekben részletesen kifejtett – tartalmi hiányosság, hogy a tankönyv szemléletében a rendszerváltás és az Alaptörvény között eltelt mintegy negyedszázados időszak vívmányai nem kapnak említést, így például a tanuló nem vonhatja le a fenti táblázatból azt a következtetést, hogy esetleg (a tankönyvben nem említett) a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény által biztosított jogoknak köszönhetően **emelkedett 1990 és 2001 között a nemzetiségi hovatartozásukat felvállalók számaránya**.

A következő ábrához (37. oldal) kapcsolódó feladat egy **fogalmazásbeli pontatlanság** miatt nehezen értelmezhető lehet a tanulók számára:

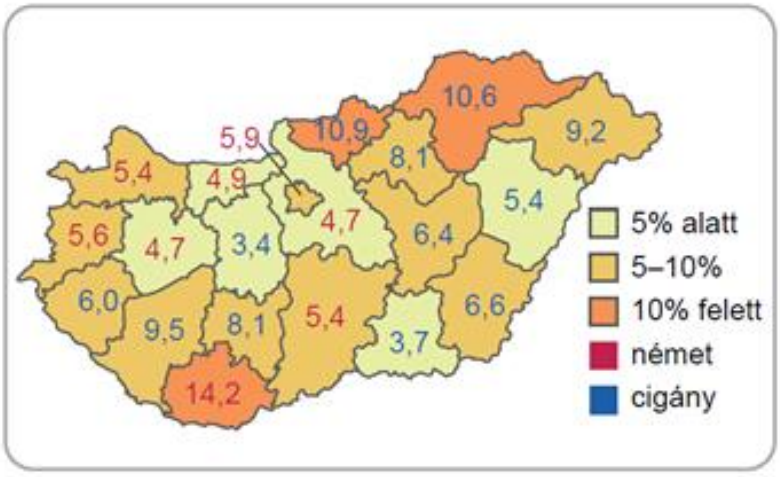

A nemzetiségek megyénkénti százalékos aránya. A piros ill. kék szín azt jelzi, melyik nemzetiség van jelen a legnagyobb számban az összesen belül. (2016)

Mi lehet a történelmi oka annak, hogy épp ezekben a megyékben magas a németek és a romák számarányа?

Az ábrán a feladatban hivatkozott piros és kék szín valójában az egyes megyékben feltüntetett számjegyek színe. **Figyelemmel arra, hogy – ahogy a fentiekben már utaltunk rá – a tankönyv a roma nemzetiség sajátos helyzetével, a cigányokat érintő szociális hátrányokból adódó össztársadalmi kihívásokkal egyáltalán nem foglalkozik, nem várható el a tanulóktól, hogy a roma népesség területi eloszlásával kapcsolatban érdemi következtetéseket legyenek képesek levonni a térkép adataiból.**

A tankönyv nemzetiségekkel foglalkozó alfejezetének végén egy egyéni feladat, illetve egy ismétlő kérdés és egy házi feladat kapott helyet.

A feladat így szól: *„Nézzetek utána, vannak-e olyan régiók, területek Magyarországon, ahol valamelyik nemzetiség egy tömbben lakik! Mit gondoltok, milyen nyelven beszélnek egymás között a hazai nemzetiségek tagjai? Mi lehet ennek az oka?”*. A feladat egyéni kutatómunkát igénylő része releváns ismeretekkel gazdagíthatja a tanulókat a hazai nemzetiségek területi elhelyezkedésével kapcsolatban. A feladat második részével kapcsolatban azonban fenntartások fogalmazhatók meg: mivel a tankönyv szinte semmiféle ismeretet nem tartalmaz azzal kapcsolatban, hogy mennyire eltérő és differenciált az egyes hazai nemzetiségi közösségek helyzete, a tanulók nem kapnak támpontot ahhoz, hogy például az anyanyelvhasználat gyakorlata jelentősen eltérő lehet az egyes nemzetiségek között.

Az ismétlő kérdés (*„Melyek a Magyarországon honos nemzetiségek? Hogyan tudják képviseltetni magukat a nemzetiségek az Országgyűlésben?”*) hasznos lehet a tizenhárom ismert nemzetiség felsorolásának „memorizálásához”, a parlamenti munkában való részvétellel kapcsolatban azonban vissza kell utalnunk a korábban megfogalmazott észrevételre: a szószóló és a képviselő fogalma a választás módjának ismertetése nélkül csak korlátozottan értelmezhető.

A házi feladat (*„Kérdezzétek meg szüleiteket, vannak-e a felmenőitek között nem magyar nemzetiségűek! Vannak-e olyan közvetlen felmenőid, akik külföldről érkeztek*

Magyarországra? Ők nemzetiségnek számítanak?”) részben hasonló a 12. oldalon található, a Családtörténet című I.4. alfejezetben szereplő feladathoz (*„Beszéljétek meg, ki mit tud a családjáról! Honnan származnak szüleid, nagyszüleid, dédszüleid? Milyen nemzetiségűek?”*), azonban hasznos lehet abban a tekintetben, hogy a tanuló továbbgondolja a nemzetiségek létéhez, szerepéhez kapcsolódó kérdéseket.

6.3. A 12. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyv tartalmának áttekintése

A **12. osztályosok Állampolgári ismeretek tankönyve** a köznevelés befejező évfolyamának diákjai számára készült, ezért jogos azt az elvárást támasztani vele szemben, hogy a hazai nemzetiségekkel kapcsolatos ismeretek átadása kapcsán logikusan épít a korábbi évfolyamokon a történelem tantárgy keretében elsajátított ismeretekre, illetve a 8. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyvben található ismeretanyagra, és biztosítja mindazon tudás megszerzését, ami egy középiskolát végzett, művelt, a közéletben tájékozott állampolgártól elvárható. A 120 oldalas tankönyv[23] tananyagfejlesztője az OH munkaközössége volt.

A tankönyv fejezetei *(„leckék”)* a következők: 1. A család, 2. Nemzet, nemzetállam, honvédelem, 3. Szabadság és felelősség, 4. A magyar állam, 5. Vállalkozás és vállalat, 6. A bankrendszer, 7. Az állam gazdasági szerepe, 8. A család gazdálkodása és pénzügyei, 9. Mindennapi ügyintézés, 10. Fogyasztóvédelem, környezet- és természetvédelem, Feladattár, Mindennapi pénzügyeink, Forrásjegyzék.

Ebben a tankönyvben a nemzetiségekkel – áttételesen – először a 14. oldalon található 2. fejezetben találkozunk, amely a *„Nemzet, nemzetállam, honvédelem”* címet viseli. Itt a tanulók először a nemzetfogalmak modelljével ismerkednek meg az alábbi ábra útján:

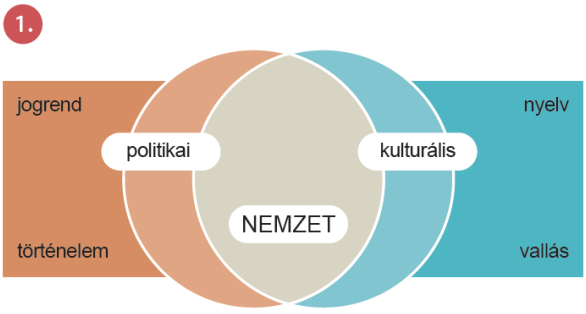

A nemzetfogalmak modellje

Kik a magyar politikai nemzet, és kik a kulturális nemzet tagjai?

Hogyan viszonyul a politikai és a kulturális nemzet egymáshoz a következő esetekben: belga nemzet; spanyol és katalán nemzet; angol, skót, ír és brit nemzet; német és osztrák nemzet; cigány nemzet; szerb, horvát és bosnyák nemzet? Nézzetek utána, és vitassátok meg!

[23] A következőkben idézett tankönyvi tartalmak elemzésére a TKV/2475-8/2022. számú határozattal 2022. 12. 13-tól 2027. 08. 31-ig tankönyvi engedélyt kapott kiadvány alapján került sor. Ez a tankönyv megfelel a Kormány 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról megnevezésű jogszabály alapján készült Kerettanterv a gimnáziumi nevelés-oktatás 9–12. évfolyama számára megnevezésű kerettanterv Állampolgári ismeretek 12. tantárgy előírásainak.

A kapcsolódó feladatban a *„cigány nemzet”* mint politikai és kulturális nemzet elemzése kapcsán ki kell emelni, hogy a *„roma”* vagy *„cigány”* kifejezés a teljes 12. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyvben sehol máshol nem szerepel, és ismét hangsúlyozni kell, hogy **a 8. osztályos tankönyv sem tesz említést a roma nemzetiség speciális helyzetéről a többi nemzetiségi közösséggel összehasonlítva, a cigányokat érintő szociális hátrányokból adódó össztársadalmi kihívásokkal pedig egyáltalán nem foglalkozik**. Így nem várható el a tanulóktól, hogy érdemi megállapításokat tegyenek egy olyan – széles körű történelmi, szociológiai, néprajzi, politikatudományi ismereteket igénylő – komplex kérdésben, mint a *„cigány nemzet”*, mint politikai és kulturális nemzet elemzése.

Az ábrához kapcsolódóan a tankönyv törzsszövege a *„Nemzet és nemzettudat”* cím alatt részletesen bemutatja és elemzi a politikai vagy államnemzet, népszuverenitás, kulturális vagy nyelvi nemzet, etnikai nemzet, nacionalizmus, nemzettudat, nemzeti identitás, hazaszeretet, és nemzetállam fogalmakat. A nemzetiségek helyzetére az alábbi összegző mondatban utal: *„A magyar politikai közösség tagjai a hazánkban élő nemzetiségek is, míg a magyar kulturális nemzet sok tagja a szomszédos államok polgára.”*

A fenti fogalmi ismeretek birtokában a tanulóknak egy Kossuth Lajostól származó idézet alapján (*„Ugyanazon egy nemzetiség lehet több nemzet, s egy nemzetben lehet több nemzetiség. Mind a kettőre sok példa van. Nemzet annyi mint állam; ezt csak történelem alkothat. Nemzetiség természeti minőség, társadalmi érdek, mely helyet kérhet magának a többi társas érdekek közt az államban, de nem az állam fölött, nem az állam érdekeivel ellentétben. […] Magyarország ezer év óta Magyarország. E névben magában benne van hazámnak történelmi, benne nemzeti típusa. E névvel, e típussal alkották azt állammá a magyarok […]. Múltjának minden dicsősége, jövőjének minden reménye […] mind ahhoz vannak kötve, hogy Magyarország Magyarország legyen s maradjon. […] A Magyarországon beszélt minden más nyelvnek van hazája, melyben az illető nemzetiség nemzeti, politikai léttel bír; […] de a magyar nyelvnek Magyarországon kívül hazája nincs.” – Kossuth Lajos, 1858*) a következő feladatot kell megoldaniuk: *„Mit értett Kossuth nemzeten, és mit nemzetiségen? Hogyan mosódik össze szövegében a nemzet és nemzetiség fogalma a magyarság esetében? Mit értett Kossuth azon, hogy a nemzetiség helyet kérhet magának az államban, de nem az állam fölött? Történelmi tanulmányaitok alapján magyarázzátok meg!”*

A fenti kérdésekre való érdemi válaszadásra a tanulók nyilvánvalóan akkor lehetnek képesek, ha az általános és középiskolai történelem tanulmányaik során a nemzetiségek magyarországi történetével, a történelmi folyamatokban játszott szerepükkel kapcsolatban mélyreható és az egyes nemzetiségi közösségek szintjén differenciált ismeretekre tettek szert. Annak megválaszolása, hogy a történelem tankönyvek valóban lehetővé teszik-e ilyen tudás elsajátítását, a hatályos NAT alapján használt történelem tankönyvek nemzetiségi tartalom szerinti részletes elemzése alapján lenne lehetséges.

Problematikusnak tekinthető az is, hogy a vizsgált tankönyvi ábra a „nemzet” fogalmát a politikai és a kulturális nemzet ideáltípusainak metszeteként jeleníti meg, és e keretben különböző közösségeket sorol fel példaként. Ez a didaktikai egyszerűsítés azonban nemzetiségi jogi szempontból több ponton problémás, a fogalmi különbségek elmosásához és félreértelmezésekhez vezethet.

A társadalomtudományban és a közjogban a „nemzet” nem egységesen meghatározott kategória; a politikai és kulturális nemzet megkülönböztetése csupán ideáltípus, amely a valóságban kevert formában jelenik meg. Az ábra ezzel szemben azt a látszatot kelti, mintha

egyes közösségek egyértelműen besorolhatók lennének e kategóriákba, és egymással azonos fogalmi szinten értelmezhetők lennének. **Különösen kifogásolható, hogy az államnemzeti fejlődéshez kötődő közösségek, többnemzetiségű államalakulatok politikai közösségei, valamint etnikai vagy nemzetiségi csoportok egymás mellé kerülnek, anélkül, hogy a köztük fennálló lényegi különbségek megjelennének.**

Nemzetiségi jogi szempontból kiemelendő, hogy a magyar jogrendszer – az Alaptörvény és a nemzetiségek jogairól szóló törvény – következetesen a „nemzetiség" fogalmát alkalmazza azokra a közösségekre, amelyek történelmileg jelen vannak az ország területén, saját nyelvvel, kultúrával és identitással rendelkeznek, ugyanakkor nem alkotnak önálló államnemzetet. A tankönyvi ábra e különbségtételt nem jeleníti meg, így nem tükrözi megfelelően a hazai jogi kategóriarendszert.

Külön problémát jelent, hogy egyes közösségek – így például a roma közösségek – „nemzetként" való megjelölése nem reflektál arra, hogy e megnevezés a szakirodalomban és a közpolitikai gyakorlatban is vitatott, és nem tekinthető általánosan elfogadott, objektív kategóriának. Ennek elhagyása a tanulókban téves képzetek kialakulásához vezethet a nemzetiségek jogi státuszáról és társadalmi helyzetéről.

Összességében megállapítható, hogy az ábra a pedagógiai egyszerűsítés érdekében olyan fogalmi összevonásokat alkalmaz, amelyek nem teszik lehetővé a különböző közösségtípusok közötti tudományos és jogi fogalmi különbségek pontos érzékeltetését. Nemzetiségi jogi szempontból indokolt a fogalmak pontosabb elhatárolása és a különböző közösségtípusok közötti eltérések egyértelmű bemutatása annak érdekében, hogy az oktatási tartalom a jogilag megalapozott és árnyalt szemlélet kialakulását segítse elő.

A 12. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyvben a nemzetiségek témájának következő említésére a tankönyv 38. oldalán *„A magyar állam"* című 4. fejezetben kerül sor. Itt azonban a nemzetiségekre utaló tartalmak, kifejezések csupán szigetszerűen, gyakran kontextusba helyezés nélkül jelennek meg. Például az Országgyűlés állandó bizottságainak felsorolásában szerepel a *„Magyarországi nemzetiségek bizottsága"*, de azt már nem tudja meg a tanuló, hogy a bizottság tagjait a nemzetiségi szószólók, illetve a nemzetiségi képviselők alkotják, annak ellenére, hogy ezeket a tisztségeket a 8. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyv megemlítette a nemzetiségek parlamenti részvétele kapcsán. Az országgyűlési választások tárgyalásánál a tankönyv említi a nemzetiségi névjegyzéket és a nemzetiségi listát, de hiányzik e fogalmak pontos meghatározása, és ismét csak nem tudja meg a tanuló, hogy az e listára leadott szavazatok nyomán kerülnek megválasztásra a nemzetiségi szószólók, illetve a nemzetiségi képviselők. E fejezetben a nemzetiség kifejezés utolsó megjelenésére az ellenőrző intézmények között kerül sor, ahol a tankönyv megemlíti az alapvető jogok biztosának a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó helyettesét[24] (40. oldal).

A 8. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyv kapcsán kiemelt azon hiányosság, hogy a nemzetiségi önkormányzati rendszer léte, szintjei, feladat- és hatáskörei, a nemzetiségek életében betöltött szerepe semmiféle említést nem kapott, sajnos a 12. osztályos tankönyv esetében is hasonlóképpen megfigyelhető.

[24] „Az alapvető jogok biztosa (népszerű nevén: ombudsman) kivizsgálja a tudomására jutott, alapjogokat sértő visszásságokat, és elindíthatja a megfelelő eljárást, vagy az Alkotmánybírósághoz fordulhat. Két helyettese a jövő nemzedékek érdekeit, illetve a hazai nemzetiségek jogait védi. A biztost és helyetteseit az Országgyűlés választja hat évre."

6.4. Összegző megállapítások

A NAT alapján készült 8. és 12. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyvek nemzetiségekkel kapcsolatos tartalmi elemeinek elemzése alapján az alábbi összegző megállapítások tehetők.

A vizsgált tankönyvekben létezik a hazai nemzetiségekre vonatkozó tartalom, és a tanulók viszonylag sok ténnyel és új információval megismerkednek a témában, például a nemzetiség fogalom meghatározásával, a törvény által elismert tizenhárom nemzetiség felsorolásával, a nemzetiségi nevelés-oktatás kérdésével, a nemzetiségek parlamenti részvételével (nemzetiségi szószóló/képviselő), az asszimiláció jelenségével, a nemzetiségi névjegyzékkel és listával, valamint a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó biztoshelyettes intézményével.

Üdvözlendő a tankönyvek azon törekvése, hogy szemléletében a nemzetiségeknek az ország és a társadalom életében betöltött helyét, szerepét – a nemzetiségek Alaptörvényben rögzített államalkotó státuszának megfelelően és arra szövegszerűen is utalva – alapvetően pozitívan mutatja be, és hangsúlyozza, hogy a *„Magyarországon élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei, államalkotó tényezők, és kulturális értékeik hazánk kulturális örökségének szerves részei”*[25]. Ehhez kapcsolódóan fontos eredménynek tekinthető, hogy a téma jelentőségének megfelelően a 8. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyv a IV. fejezeten *(„Nemzet, nemzetiség; a haza iránti kötelezettségek”*) belül külön alfejezetet (*„Nemzetiségek és nemzetiségi jogok”*) szentel a nemzetiségek helyzetének.

Az is elismerésre méltó és helyes módszertani törekvése különösen a 8. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyvnek, hogy a feladatok és kérdések során **igyekszik a tanulók saját élményeire, a szülőktől, nagyszülőktől, családtagoktól megszerezhető információkra építeni a nemzetiségi származás, rokoni kapcsolatok vonatkozásában**. Kétségtelen, hogy a nemzetiségi identitás és hagyományok fogalmait a saját családhoz kötődő tapasztalatokon keresztül tudják a leghatékonyabban elsajátítani a tanulók, és az így felkeltett érdeklődésük nyomán esetleg nyitottabbak lesznek a nemzetiségekkel kapcsolatos további ismeretek megszerzésére.

Áttérve a tankönyvek tartalmi vizsgálata során tapasztalt **problémákra és hiányosságokra**, mindkét tankönyvvel összefüggésben az tapasztalható, hogy **a nemzetiségekkel kapcsolatos információk inkoherens módon, gyakran szigetszerűen jelennek meg, a fogalmak pontos kontextusba helyezése, magyarázata, a korábban megismert fogalmakkal való logikai összekapcsolása hiányzik**. Példa erre (a részletes elemzésben fent kifejtettek szerint) a nemzetiségi szószóló és nemzetiségi képviselők említése a 8. osztályos tankönyvben, valamint a nemzetiségi névjegyzék és a nemzetiségi listára való hivatkozás a 12. osztályos tankönyvben, anélkül, hogy a tanuló a fenti fogalmak közötti kapcsolat felismeréséhez segítséget kapna.

Tartalmi tekintetben a tankönyvek kapcsán két **jelentős hiányosságot** kell kiemelni. Az egyik az, hogy a **magyarországi nemzetiségek jogainak érvényesítését** alapvetően meghatározó, nemzetközi összevetésben is egyedülálló **nemzetiségi önkormányzati rendszerről** sem a 8. osztályos, sem a 12. osztályos Állampolgári ismeretek **tankönyvek törzsszövege nem tesz említést** (a részletes elemzésben bemutatottak szerint a „nemzetiségi

[25] Állampolgári ismeretek 8. osztály, 36. o.

önkormányzat" szó ugyan kétszer előfordul a 8. osztályos tankönyvben, egyszer az Alaptörvény idézett szövegében, egyszer pedig egy képaláírásban, de a tanulók egyik esetben sem kapnak semmiféle magyarázatot a szó jelentésének értelmezéséhez). **A magyar nemzetiségi önkormányzati rendszer jelentőségére tekintettel ez mindenképpen olyan súlyú tartalmi hiányosságnak tekinthető, amit a tankönyvek esedékes felülvizsgálata során feltétlenül orvosolni szükséges.**

További lényeges hiányossága az Állampolgári ismeretek tankönyvek tartalmának az, hogy a **roma/cigány nemzetiségi közösséget** (a két kifejezést következetlenül és felváltva használva, továbbá a cigány szó jelentésrétegeinek magyarázata nélkül) a tankönyvek pusztán felsorolják az elismert honos nemzetiségek között, azonban a tanulók **semmiféle információt nem kapnak a roma nemzetiség speciális helyzetéről** a többi nemzetiségi közösséggel összehasonlítva, és **egyik tankönyv sem említi a cigányokat érintő szociális hátrányokból adódó össztársadalmi kihívásokat és megoldandó feladatokat**.

A téma korlátozott megjelenítését jól mutatja, hogy a *„roma"* vagy *„cigány"* kifejezés a teljes 12. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyvben mindössze egyetlen alkalommal szerepel, amikor a tanuló azt a feladatot kapja, hogy a *„cigány nemzet"* kifejezést a politikai és kulturális nemzet fogalmának szempontjából elemezze.

Bár kétségtelenül helyes, hogy a tankönyvek a törvényben elismert nemzetiségek helyzetének bemutatására fókuszálnak, célszerű lenne, ha legalább az említés szintjén szerepelne a 8. vagy a 12. osztályos tankönyvben, hogy Magyarországon az elismert tizenhárom nemzetiség mellett **más népcsoportokhoz tartozó személyek is élnek** (így a 8. osztályos tankönyv 37. oldalán szereplő grafikonban található, a harmadik legnépesebb *„egyéb"* kategória értelmezése is könnyebb lenne a tanulók számára).

Hiányosságként értékelhető az is, hogy a tankönyvekben sem a nemzetiségek helyzetének változásával kapcsolatos történeti rész (ami a pártállami idők nemzetiségpolitikájának bemutatásával ér véget), sem a jelenlegi alkotmányos jogaikat bemutató rész (ami a 2012 óta hatályos alaptörvényi szabályozással kezdődik) **nem tesz említést a rendszerváltást követő évek nemzetiségi jogok szempontjából legnagyobb vívmányáról**, **a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény elfogadásáról**, amely rendkívül előremutató módon, részleteiben is rendelkezett a hatálya alá tartozó tizenhárom, Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbséget megillető alapvető egyéni, és – a nemzetközi standardoktól eltérő módon – kollektív jogairól. Az állampolgári ismeretek átadása körében **indokolt lenne, hogy a tanulók alapismereteinek részévé váljon, hogy a törvényben biztosított széleskörű jogosultságok példaértékű jogvédelmi rendszert hoztak létre hazánkban**, amelynek meghatározó sajátosságává vált a kisebbségi közösségek önazonosságának, nyelvének, kultúrájának, szellemi és tárgyi hagyományainak megőrzését szolgáló és a közösségek számára széleskörű önigazgatást, kulturális autonómiát biztosító kisebbségi önkormányzati rendszer.

Egyes megfogalmazások – különösen a 12. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyv esetében – azt a benyomást kelthetik, mintha a magyarság és a más nemzetiségű honfitársaink elkülönülő, egymással szembeállítható kategóriákat alkotnának. Ez a szóhasználat figyelhető meg például a 8. osztályos tankönyv 37. oldalán található, a „magyarság számarányának" változásával kapcsolatos feladatban. **Nem szerepel sajnos a tankönyvekben sehol a „többes identitásvállalás" fogalmának bemutatása:** annak világossá tétele a tanulók számára, hogy a **nemzetiségi identitás vállalása nem jár szükségképpen együtt a magyar identitás**

hiányával, sőt a magyarországi nemzetiségi közösségek tagjainak többsége **a magyar identitás mellett vállalja az adott nemzetiséghez való kötődését.**

Módszertani kifogásként említhető mindkét tankönyv kapcsán az, hogy a nemzetiségekkel foglalkozó tananyagrészhez kapcsolódó **egyes feladatok a tankönyvben átadott szűkös ismeretanyaghoz képest túlzottan komplexek**, akár az adott kérdéssel foglalkozó szakemberek számára sem lennének könnyen megválaszolhatók (például a *„cigány nemzet”* fogalmának elemzése, vagy a romák magyarországi területi eloszlásának magyarázata). Mindez különösen problematikusnak tekinthető annak fényében, hogy – a fentebb már említettek szerint – éppen a magyarországi romák speciális helyzetének kérdése az, amellyel a tankönyvek egyáltalán nem foglalkoznak, így a tanulók semmiféle támpontot, háttérismeretet nem kapnak e feladatok megoldásához. **A tankönyvek tartalmát illető átfogó kritikaként megfogalmazható, hogy a nemzetiségek említésére szinte kizárólag kifejezetten a nemzetiségekkel, illetve a nemzetfogalommal foglalkozó fejezetrészekben kerül sor.** A tanulók sokkal inkább és sokkal könnyebben sajátíthatnának el egy a nemzetiségi közösségek és a többségi társadalom együttélését és kölcsönös egymásra hatását, egymás gazdagítását hangsúlyozó szemléletmódot, ha például a nemzetiségi kultúra szerepelne a *„Lakóhelyünk történelme, kulturális értékei”* című fejezetben.[26] Hasonlóképpen helyet kaphatnának a nemzetiségi önkormányzatokra vonatkozó ismeretek a *„Településünk, lakóhelyünk alapvető jellemzői”* vagy a *„Helyi önkormányzatok, mindennapi ügyintézés lakóhelyünkön”* című fejezetekben,[27] illetve a nemzetiségi választójog a választásokkal foglalkozó[28] vagy a nemzetiségi oktatás a köznevelléssel foglalkozó[29] fejezetekben.

VII. Szakmai javaslat

A fenti összegző értékelésben megfogalmazott kép alapján a 8. és 12. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyvek nemzetiségekkel kapcsolatos ismeretátadása a jó irányba tett első lépésnek minősíthető, ami azonban számos tekintetben kiigazításra, továbbfejlesztésre szorul. **A tankönyvfejlesztésre irányuló javaslatom tartalmi és módszertani elemekre osztható.**

A vizsgálatban részletesen kifejtettek szerint a **kiemelten indokolt felülvizsgálat két fő területe a nemzetiségi önkormányzati rendszer ismertetése, illetve a roma nemzetiség többi nemzetiségi közösségtől eltérő sajátos helyzetének bemutatása és magyarázata,** az ezzel kapcsolatos állami és össztársadalmi kihívások bemutatása, a megoldás lehetséges útjainak kifejtése**. E két kérdésben indokolt a témák szakértőinek bevonása a tankönyv tartalmának soron következő felülvizsgálata és módosítása során.**

A fenti összegzésben is jelzett módszertani kifogások tekintetében **a javasolt felülvizsgálat két fő iránya** egyrészt **a nemzetiségekkel, nemzetiségi jogokkal kapcsolatban átadott ismeretek koherens és logikus rendszerbe szervezése** (a 8. és a 12. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyvekben szereplő fogalmak egymásra építése), másrészt pedig a tankönyvek nemzetiségi tartalommal való „átitatása”, vagyis az, hogy **a nemzetiségekhez**

[26] Állampolgári ismeretek 8. osztály, 24. o.
[27] Állampolgári ismeretek 8. osztály, 22-26. o.
[28] Állampolgári ismeretek 8. osztály, 48. o.
[29] Állampolgári ismeretek 8. osztály, 78. o.

kapcsolódó fogalmak ne csak a témának szentelt fejezetekben jelenjenek meg, hanem szervesen épüljenek be a különböző társadalmi folyamatok, alrendszerek, szakpolitikák bemutatásába.

Fenti szakmai javaslataimat nem konkrét elvárásként, hanem egyfajta „vitaindítóként", szakmai párbeszédet ösztönző anyagként értelmezem és megfontolásra javaslom a köznevelés terén tananyagfejlesztésben és tankönyvkiadásban érintett valamennyi intézmény, szervezet és szakember számára.

Budapest, 2026. szeptember 15.

Dr. Gyeney Laura
habil. egyetemi docens
a Magyarországon élő nemzetiségek
jogainak védelmét ellátó biztoshelyettes